

**ORTADOĞU'DA SU
SORUNU BAĞLAMINDA**

DİCLE VE FIRAT

B. Erdem DENK

Mayıs 1997
Ankara

SERAJANS
Stratejik Araştırma ve Kültür Yayınları

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	3
I. GİRİŞ.....	5
II. ORTADOĞUDA SU SORUNU.....	9
A) Nil.....	9
B) Ürdün.....	11
C) Litani.....	12
D) Asî.....	12
III. DİCLE VE FIRAT SORUNU.....	15
A) Fiziki Boyut.....	15
1. Dicle ve Fırat'ın Teknik Özellikleri ve Karakteristikleri.....	15
a. Fırat.....	15
b. Dicle.....	16
2. Tarihsel Kullanım.....	16
3. GAP ve Etkileri.....	19
a. GAP.....	19
b. GAP'ın Etkileri.....	21
i. GAP'ın Suyun Niceliğine Etkileri.....	21
ii. GAP'ın Suyun Niteliğine Etkileri.....	22
iii. GAP'ın Diğer Etkileri.....	23
B) Hukuki Boyut.....	24
1. Tanım Sorunu.....	25
2. Suların Kullanımında Uyulacak Kurallar.....	27
3. Birden Çok Devletin Sulardan Yararlanması.....	29

Dirgi/Baskı : Zirve OFSET
Tel: 229 66 84 • 229 31 50
Fax: 229 66 84
İsteme Adresi : P.K. 538 Yenisehir/ANKARA
Tel: (312) 433 35 30-31

ÖNSÖZ

Su sorunu, Ortadoğu'da aslında uzun zamandır gündemde olan bir konudur. Ne var ki genelde geri planda kalmış, örneğin petrol gibi ön plana çıkmamıştır. Öte yandan her geçen gün sorunun boyutları değişmekte ve sorunun ülkeler arası ilişkileri belirleyen temel faktörlerden biri olma özelliği kazanmaktadır. Böyle bir ortamda hukuki zeminin belirsizliği önemli bir eksiktir. Siyasi bir boyut kazanmış bir konudaki bu eksiklik norm oluşturmada önemli problemlere neden olmakla kalmamakta "su"yu potansiyel bir çatışma konusu da yapmaktadır. Bu ise, kuşkusuz, çözümsüzlüğün süratle kazanması tehlikesini artırmaktadır. Hele bir de sorunun **güvensizliğin kuralı, bağımlılığın fobi** olduğu bir bölgede ortaya çıktığı dikkate alınursa çözüm daha da zorlaşmaktadır. Çünkü, artık dünyada tüm sorunlar uzlaşma ve işbirliği ile aşılmaktadır ki, bu gibi yolların Ortadoğu siyasi lideratürüne henüz girmediği ve kolay kolay da girmeceği açıktır.

Bu çalışma tüm bunların bilincinde olarak yapılmış, tarafların tezlerinden çok sorunun gerçekte ne olduğu, nasıl ortaya çıktığı ve nasıl bu günlere geldiği ile ilgilenilmiştir. Bu nedenle de ilk kaynaklara ulaşılmaya, bunlar yazılışlarına bile dokunmadan aktarılmaya ve olabildiğince tarafsız bir düşünce ile işlenmeye önem verilmiştir. Tüm bunların bir sonucu olarak da Dicle Fırat Sorunu in-

a. Anlaşmalar Çerçevesinde Yararlanma (Paylaşım).....	29
i. Miktar Olarak Paylaşım.....	29
ii. Coğrafi Bölgelere Bölme Suretiyle Paylaşım.....	30
b. Yararlanmanın Anlaşma ile Düzenlenmediği Durumlar.....	30
4. Uluslararası Sulara Uygulanabilen Hukuksal Görüşler.....	32
C) Siyasi Boyut.....	35
1. Sorunun Gelişimi.....	47
2. Kıyıdaş Ülkelerin Tezleri.....	47
a. Suriye.....	49
b. Irak.....	49
c. Türkiye.....	50
3. Kıyıdaş Ülkelerin Fırat ve Dicle'den Talepleri ve Bu Taleplerin Karşılanabilmesi Sorunu.....	52
4. Bölgenin Karakteristikleri ve İşbirliğinin Olanaklılığı.....	54
5. Çözüm (İşbirliği) Arayışları.....	58
6. Son Gelişmeler Işığında Ülkelerin Tutumları.....	64
IV. SONUÇ.....	67
KAYNAKÇA.....	72
EKLER.....	77

celenirken birbirinden farklı fakat iç içe geçmiş üç ayrı konu sorunun daha objektif incelenmesine imkan vereceği düşüncesi ile fiziki, hukuki ve siyasi boyut şeklinde ayrı başlık altında incelenmiştir.

Bu araştırma için teşekkür edeceğim kişilerin başında kuşkusuz hocam Baskın Oran geliyor. Verdigi araştırma ödevleri ile daha birçok öğrenciyi araştırmaya teşvik edeceğine eminim. Araş.Gör.Hakan Bingün'ün danışmanım olmasını benim en büyük şansımı. Öyle ki sadece ödev aşamasında değil sonrasında da desteğini hiç eksik etmedi ve beni yöreklendirerek bu kitabın çıkmasında önemli bir rol oynadı.

Bilimsel alanda değerli ürünler vermiş büyük isimlerin yanı sıra, gençlerin de başarılı olabileceğine inanan ve bu potansiyeli değerlendirmeye kararlı yayıncularım adına Ayhan ve Mehmet ağabeylere ve kitabın inanılmaz bir hızla basılmasında emeği geçen tüm Zirve Ofset çalışanlarına da ayrı ayrı teşekkürlerimi sunuyorum. T.C. Dışişleri Bakanlığı Bölgesel ve Sınırışan Sular Dairesi Personeline gösterdikleri ilgi için teşekkür ediyorum. Sağladıkları olanaklarla rahat çalışmada büyük emek sahibi olan aileme ise çok şey borçluyum.

Tüm bu iyi niyetli kişilere rağmen, varolan hataların henüz işin başında olmamın da etkisiyle bana ait olduğu açıktır.

B.Erдем DENK
Mayıs, 1997
Ankara

I. GİRİŞ

Su, vazgeçilmez bir doğal kaynaktır. Dünyanın varoluşundan beri insanlar bulunduğu bölgeye çekmiş; hayatlarını kültürlerini derinden etkilemiştir. Su kıyılar, insanların yerleşim için en çok rağbet ettiği yerlerden olmuştur, can ve mal kaybına neden olan su baskınları dahi insanlar bu yoldan alıkoymamıştır. Günümüzde ise insanlığı doğayı evcilleştirmiş, kontrolüne almıştır. Artık yapay ırmaklar yapılabilmektedir¹, su insanların yaşadığı yere götürülmektedir.

Ne var ki, dünyanın suya olan ihtiyacı art-

1 Libya'nın güneyindeki Büyük Sahra'nın milyonlarca yıl önce sulak olduğu, iklim değişimleri sonucunda bölgenin çölleştiği, yerüstü sularının kuruyarak yeraltına çekildiği ve bir yeraltı denizi oluşturduğu bilinmektedir. 1967'de Amerikalıların petrol ararken bulduğu bu yeraltı denizini su sıkıntısı yaşayan kuzey sahil sınırına taşımayı amaçlayan proje "Great Man Made River" olarak anılıyor. Projenin uygulanabilirliği ve mühimleşen zararı etkileri tartışma konusu olsa da projeyi gerçekleştirme yolunda önemli adımlar atılmış durumdadır. Bkz. Doğu Eğin, "Ortaoğul'da Su Savaşı mı?", SBF Dergisi, Cilt XLV No: 1-4, s. 56-58.

maktadır. Şüphesiz bunda en önemli etken nüfus artışıdır. Araştırmalar, gelecek yüzyılın yarısına varmadan dünya nüfusunun ikiye katlanacağını ve bu durumun pek çok ülkeyi bir "su sorunu" ile karşı karşıya bırakacağını göstermektedir. Gelişen teknoloji nedeniyle artan sanayileşme ve kentleşme de su kullanımını etkileyen faktörlerdir. Nitekim, sanayileşme su kullanılan yeni alanlar yaratabilecek (industrial use), kentleşme de doğası gereği su tüketimini (domestic use) artıracaktır². Bir de, artan nüfusa koşut olarak daha fazla tarım gereksinimi olacağını gözönünde tutup sulamada (irrigation) kullanılan suyun miktarındaki artışı eklemek yerinde olacaktır.

Suya olan ihtiyacın artması yanında eldeki su kaynaklarının nicelik ve nitelik kaybına uğraması da kullanılabilir su miktarını olumsuz yönde etkilemektedir. Su kirlenmesinin en önemli sebebi teknolojik yeniliklerin, olumsuz sonuçları gözönünde tutulmadan ve tedbir alınmadan devreye sokulmasıdır. Kullanım hataları, insanların bilinçli olmasıyla ters orantılı olan bir diğer etkidir. İsrail, su miktarında kayıplara yol açarken sulamada fazla su kullanımını toprağın verimliliğini azaltmaktadır. Eldeki su miktarını olumsuz olarak etkileyen bir diğer unsur da kuraklıktır. Geçici kuraklıklar depolama³ gibi çeşitli tedbirlerle önlenebilirken, gittikçe ısınan hava nedeniyle ortaya çıkabilecek po-

2 Bir kemilli köyde yaşayan bir insandan dört kat fazla su tüketmektedir.

3 Fakat, üstü açık depolama buharlaşma yoluyla, elverişsiz mezama ile yapılan depolama da toprağa sızıntı yoluyla su kaybına yol açabilmektedir. Bu nedenle, depolama ancak bilinçli yapıldığında gerçek faydasını gösterebilmektedir.

tansiyel- kuraklık insanlığın önünde bir soru işareti olarak durmaktadır.

Su miktarındaki azalma ve su ihtiyacının artması insanları harekete geçirmiştir. Bu olumsuzlukların giderilmesine, en azından etkilerinin azaltılmasına çalışılmaktadır. Bu bağlamda nüfus artışının denetlenmesi fikri savunulmakta, su israfı ve kirlenmesinin önüne geçme faaliyetlerine destek verilmektedir. Ayrıca tarımda kullanımda da etkin yollar aranmakta, bitki köküne damlatma yoluyla sulama gibi teknikler geliştirilmektedir. Sorunun giderilmesine yönelik bir diğer faaliyet de yeni su kaynakları bulmaktır. Bu konuda verilebilecek başlıca örnek deniz suyunun artılarak (desalination) kullanılmasıdır⁴.

4 Dünyada günde yaklaşık 8.5 milyon m³ su desalinite edilmektedir. Bunun % 60'ı Ortadoğu'da yapılmaktadır. Akisyon, Sayı 57, 6-12.1.1986, s.23. Dünyadaki ve İran Körfezindeki desalinite kapasitesi için bkz. EK1.

II. ORTADOĞU'DA SU SORUNU

Ortadoğu, su sorununun en fazla yaşadığı bölgelerin başında gelmektedir. Bu bölümde, bölgenin su sorununa önemli akarsular bağlamında değinilecektir.

Ortadoğu dört önemli akarsuya sahiptir. Bunlar Dicle, Fırat, Ürdün (Seria) ve Nil'dir.

A) NİL(NILE)

Nil, büyük ölçüde aşağı kıyıdaş Mısır tarafından kullanılmaktadır. Yılda ortalama 84 milyar m³ su aktaran Nil, 2.9 milyon km² havzaya sahiptir ve dokuz ayrı devletin ülkesini katetmektedir. Beyaz ve Mavi Nil'in birleşmesi ile oluşan nehir 6825 km uzunluğundadır⁵.

⁵ Özden Eilen, Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye, Ankara, TESAV Yayınları, 1996, s.154,155.

B) Ürdün (Jordan)

Ürdün (Şeria) Nehri ise bölgede doğan ve yine bölgede denize (Ölü Deniz) dökülen tek önemli nehirdir. Yılda 1.5 milyar m³ su akıtan 340 km uzunluğundaki nehir 11.500 km² havzaya sahiptir.

Havzanın %54'ü Ürdün'de, %29,5'i Suriye'de, %10,5'i İsrail'de, %6'sı ise Lübnan'dadır. İsrail 1967 öncesi havzanın sadece %3'üne sahipken B.Şeria'yı işgal etmesi ile bu rakamı %10,5'e çıkarmıştır⁹. Nehir, Akdeniz'in 7 katı tuzlu olan ve en çukur noktası deniz seviyesinin 395 m. altında bulunan Ötü Deniz (Lut Gölü)'e dökülmektedir¹⁰. En önemli kolu olan Yarmuk, fazla su taşımaya da bölge için son derece önemlidir. Lübnan, Suriye, İsrail ve Ürdün arasında paylaşılmayan ve çatışmalara neden olan gelen nehir ve kolları, Filistin Özerk Yönetimi ile bir ortak daha kazanmıştır. Nehirden aşırı kullanmanın devam etmesi Ölü Deniz'in su seviyesini 10 m düşürerek su tüketimi yanında çevresel sorunlara da neden olmaktadır¹¹. Hala devam etmekte olan barış görüşmelerinin ayrılmaz parçası olan su konusunda temel sorunlardan biri bu nehir ve kollarının denetimine kimin sahip olacağıdır ve nihai barışa su sorunu çözülmeden ulaşılamayacağına kesin gözüyle bakılmaktadır¹².

9 Bulloch ve Danish, op.cit., s.38

10 Bilen, op.cit., s.108

11 İbid.

12 Akmandor, op.cit., s.12-13

Bu dokuz ülkeden sadece Mısır ve Sudan Nil'den anlaşmalar çerçevesinde yararlanmaktadır. Nil'den yılda ortalama 55 milyar m³ su kullanılan Mısır, her geçen gün diğer kıydaşların yeni itirazları ile karşılaşmaktadır. Nil üstündeki en önemli baraj 1971'de tamamlanan Aswan Barajı'dır. Barajın geniş göletinden yılda yaklaşık 10 milyar m³ su buharlaştığı ve bu miktarın Ürdün, İsrail ve Filistin Özerk Yönetimi'nin toplam su kaynaklarınının 4 katı olduğu yönünde itirazlar vardır⁶.

Mısır, Sina Yarımadası'nın kuzeyindeki 200.000 ha alanı sulamak için inşa etmekte olduğu ve Nil'in sularını Süveyş Kanalı'nın altından bölgeye taşıyacak El-Salam Kanalı için de tepki çekmektedir⁷.

Afrika'daki yüksek nüfus artışı ile Nil'e olan talep her geçen gün artmaktadır. Ayrıca yukarı kıydaşların henüz nehirden yararlanamadıkları da gözönünde tutulursa Nil'in gelecekte önemli bir sorun olacağı rahatlıkla söylenebilir. Kaldı ki nehir suyunun tamamen aşağı kıydaş iki devletçe (Sudan ve Mısır) kullanılmasına tepkiler başlamıştır. Özellikle nehrin suyunun büyük bir bölümünü sağlayan Etiyopya'nın, geri kalmışlığına çare gördüğü projeleri nedeniyle, Sudan ve özellikle Mısır ile sorunları bulunmaktadır⁸.

6 İbid., s.155

7 Neşet Akmandor, "Su Sorununun Fiziki Boyutları", Orta Doğu Ülkelerinde Su Sorunu, TESAV Yayınları, s.9-10; John Bulloch ve Abdel Danish, Su Savaşları, çev. Mehmet Hamancı, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1994, s. 88-111.

8 İbid., s. 157-162.

C) Litani

Litani Nehri bölgedeki tüm nehirlerden farklı bir özelliğe sahiptir. Bir ulusal nehirdir. 700 milyon m³/yıl gibi pek de fazla olmayan miktarda su taşıyan nehir bölgenin özelliği dikkate alındığında önem kazanmaktadır. Her ne kadar tamamen Lübnan sınırları dahilinde de olsa, İsrail 1982'de Güney Lübnan'ı işgal ettiğinde nehrin aşağı kesimini de kontrol altına almıştır¹³. İsrail tarafından büyük önem atfedilen nehir suları 1919 Paris Barış Konferansı'ndan beri İsrail'in su sıkıntısına çare olarak düşünülen kaynaklardan biridir. Fakat Litani'nin önemli bir kısmının yukarıda Lübnan tarafından değerlendirilmesi nedeniyle İsrail nehrinden ancak 125 milyon m³ su elde edilmektedir¹⁴. Lübnan için hem sulama hem enerji elde etme açısından büyük öneme sahip olan nehir, Ortadoğu Barış Süreci'nde de önemli bir yere sahiptir.

Bölgenin diğer önemli iki nehri bu çalışmanın ana konusu olan ve aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacak Dicle ve Fırat'a bu bölümde değinilmeyecektir. Öte yandan son zamanlarda gündeme gelmeye başlayan Asi Nehri'ne kısaca değinmek yerinde olacaktır.

D) Asi (Orontes)

Asi, Lübnan'da doğmakta ve bu ülkede 40 km aktıktan sonra Suriye'de 120 km ve Türkiye'de 88

13 Water Issues Between Turkey, Syria and Iraq, T.C. Dışişleri Bakanlığı Bölgesel ve Sınırşan Sular Dairesi, [Ankara], 1995, s.2.

14 Bilen, op.cit., s:151.

km katederek Hatay'da denize dökülmektedir. Toplam 248 km uzunluğundaki nehir yılda 1.2 milyar m³ su akıtmaktadır¹⁵. Özellikle son yıllarda Türkiye'nin Asi'yi Ortak Teknik Komite toplantılarında gündeme getirmesi ve Fırat ve Dicle ile Asi'nin aynı uluslararası statüye sahip olduğunu belirterek müzakerelere Asi'nin kullanımının düzenlenmesinin de katılımını istemesi nehrin önemini artırmıştır. Kuraklık veya taşkınlarla sorun yaratan nehir¹⁶ Suriye tarafından müzakere dışı tutulmak istenmektedir. Bunun nedeninin Suriye'nin Hatay'ın statüsü konusunda fikri olduğu ileri sürülmektedir¹⁷. Bu tezin doğruluğu bir yana herkesin elindeki koruma (hatta fazlasını alma) derdinde olduğu bölgede Suriye'nin böyle bir tutum içinde olması çok da anormal bir durum değildir.

15 Sela Giray, "Su Sorununda Türkiye'nin Siyasal Boyutu", Water As An Element of Cooperation and Development in the Middle East, der. Ali İhsan Bağış, Ankara, Hacettepe Üniversitesi ve Friedrich-Naumann Vakfı, 1994, s. 244.

16 Bu konuda son zamanlarda çıkan bir haber için bkz. Zaman, 23.04.1997.

17 Bilen, op.cit., s:104.

III. DICLE VE FIRAT SORUNU

A. FİZİKİ BOYUT

1. Dicle ve Fırat'ın Teknik Özellikleri ve Karakteristikleri

a. Fırat: Murat ve Karasu Irmaqları'nın birleşmesiyle oluşan Fırat (Euphrates) 2935 km uzunluğundadır ve bunun 1170 km'si Türkiye Cumhuriyeti sınırları içindedir. Nehrin su aldığı alan ise 127.304 km²'si Türkiye'de olmak üzere 444.004 km²'dir. Ortalama maksimum debisi 4000 m³/sn. Ortalama minimum debisi 200 m³/sn olan Fırat'ın yıllık su miktarı 35.58 milyar m³'tür. Bu suyun 31.58 milyar m³'ü (%88.7) Türkiye'den, 4 milyar m³'ü (%11.3) Suriye'den kaynaklanırken Irak bu nehre katkıda bulunmamaktadır. Irak'ta Dicle ile birleşen nehir, Şattü-l Arap adıyla İran (Basra) Körfezi'ne dökülmektedir. Sularının büyük bölümünü Nisan, Mayıs ve Haziran'da aktaran nehir bu aylarda

su baskınlarına neden olurken kimi aylarda kuraklığa da neden olabilmektedir¹⁸. Nitekim kıyıdaşlar arası ilk anlaşmalar bu ihtiyaçtan yola çıkarak imzalanmış, taraflar su baskınları ve kuraklığa karşı işbirliği imkanları geliştirmişlerdir. GAP ile bu tehlikeler azalmış ve akış tüm yıla dağılmıştır.

b. Dicle: Batman Çayı'nın diğer kollarla birleşmesi ile oluşan Dicle (Tigris), 1900 km uzunluğundadır ve bunun 523 km'si Türkiye sınırları içerisindedir. Ortalama maksimum debisi 6.000 m³/sn, ortalama minimum debisi 240 m³/sn olan nehrin yıllık su miktarı 48.7 milyar m³'tür. Bunun 25.24 milyar m³'ü (%51.8) Türkiye'den, 23.48 milyar m³'ü (%48.2) Irak'tan kaynaklanmaktadır. Bir süre Türkiye-Suriye sınırını oluşturmayan Dicle, Irak'ta önemli kolları Büyük Zap ve Küçük Zap'ı da alır ve güneyde Fırat ile birleştikten 200 km sonra İran Körfezi'ne dökülür. Dicle halen büyük ölçüde Irak tarafından kullanılmaktadır. Türkiye'nin bu nehrinden kullanımını arttıracak olan GAP, Dicle sularının düzenlenmesini (regüle edilmesini) sağlamaktadır.¹⁹

2. Tarihsel Kullanım

Tarihsel kullanım (ve kazanılmış haklar) özellikle Irak'ın şu anki su politikasında önemli yere sahip bir argümandır. Bu durum ileride "Siyasi Boyut

18 Akmandör, op.cit., s.19-20; Yüksel İnan, "Sınırless Suların Hükûmsel Boyutları" (Fırat ve Dicle), SBF Dergisi, C.49, Ocak-Haziran 1994, No: 1-2, s.252; Ahmet Demir, Türkiye ile Sınırless Faydalanma, A.U. SBF Yayınları, Şeyr: 151-153, 1993, s.68; Water Issues Between Turkey, Syria and Iraq, s.67.

19 Akmandör, op.cit., s.8-11; Akmandör, op.cit., s.21-22; Demir, loc.cit.; İnan, loc.cit.

başlığı altında incelenecek ve değerlendirilecektir. Burada ise sadece işin "olan" kısmı ele alınacaktır.

Dicle ve Fırat bölgesi ilkeçakğardan beri insanların yaşadığı bir bölgedir. Şüphesiz burada temel etken bu iki nehrin insanlara hayat vermesidir. Çin'den Avrupa'ya uzanan Baharat Yolu güzergahında da Fırat ve Dicle'nin ayrı bir öneme sahip olması bölgenin ve bu iki nehrin değerini artırmaktadır. İşte bu nedenlerle bölge tarih boyunca önemli medeniyetlere ve devletlerarası mücadelelere sahne olmuştur²⁰. 1516 ve 1517'deki savaşlar ile bölge Osmanlı İmparatorluğu egemenliğine girmiş ve dolayısıyla Fırat ve Dicle de bu devletin kontrolü altına girmiştir. Yaklaşık dört yüzyıl Osmanlı egemenliğinde kalan iki nehrin uzun süre fazla yararlanılmamıştır. 19. yy. ile Osmanlı İmparatorluğu bölgedeki filli tassarruf hakkını özellikle İngiltere lehine kaybetmeye başlamış, 29 Temmuz 1913 tarihinde İngiltere ile yaptığı anlaşma ile de bölgedeki egemenlik haklarından büyük ölçüde feragat etmiştir 21. I. Dünya Savaşı ile tamamen Osmanlı egemenliğinden çıkan bölgede büyük devletlerin çıkar çatışmaları yüzünden yapay devletler (Sykes-Picot Devletleri) kurulmuş ve bunun sonucu olarak da Fırat ve Dicle üç ayrı devlet ülkesinde akma durumuna gelmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu egemenliği döneminde

20 Devletler arası mücadelelere ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Rıza Uçarol, "Tarihte Dicle-Fırat Nehriyle Basra Körfezi ve Çevresindeki Önemli Gelişmeler", Su Sorunu Türkiye ve Ortadoğu, yay. haz. Sabahattin Şen, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1993, s.361-397.

21 Bkz. Uçarol, op.cit., s. 389-397.

(1917 öncesi) toplam 580.000 ha Fırat'tan sulanmıştır²². Bu alan şimdiki Irak'ın bulunduğu topraklarda yer almaktadır. İngiliz mandası döneminde (1917-1932) çalışmalar ve kullanım devam etmiş, bu çerçevede 1913'te Hindia Barajı, 1928'de Dıala Bend'i inşa edilmiş, Irak tam bağımsız olduktan sonra da 1943 yılında Kut Barajı yapılmıştır. Sulanan alan ise 1950 yılına gelindiğinde 1.440.000 ha'ya yükselmiş ve yine tamamı Irak ülkesinde gerçekleştirilmiştir. 1958 yılındaki devrim, sulama çalışmalarına sekte vurmuştur. 1950-68 döneminde Irak 1.150.000 ha alan sulayarak toplam sulanan alanın %86'sına sahip olurken 186.500 ha alan (%14) Suriye tarafından sulanmıştır. 1972'de SSCB'nin yardımı ile su ve toprak kaynaklarının kullanımını öğreten (master) plan yapan Irak 1969-85 döneminde 2.875.000 ha (%92.3) alan sulamış, Suriye ise 240.000 ha (%7.7) alan sulamıştır. I. ve II. Körfez Savaşları'nın, tesislerin ve ülkelerin uğradığı zararlar nedeniyle, Irak'ın kullanımını olumsuz yönde etkilediğini görüyoruz. Nitekim, bu dönemde (1985-92) Irak'ın suladığı alan 2.600.000 ha (%88.3)'a düşmüştür. Bu dönemde Suriye 279.300 ha (%9.5) alan sularken aşamalı olarak GAP'ı devreye sokan Türkiye 64.860 ha (%2.2) alan sulamıştır. 2010 yılında Irak'ın 2/3'ü Dicle, kalanı Fırat'tan olmak üzere 4.000.000 ha (%86.8), Suriye'nin 318.600 ha (%6.9), Türkiye'nin de 290.164

²² Aşağıdaki bilgiler su kaynakları defterindedir.

John Kolars "Managing the Impact of Development, The Euphrates and Tigris Rivers and the Ecology of the Arabian Gulf-A Link in Forging Tri-Riparian Cooperation", Water As An Element Of Cooperation and Development in the Middle East, s. 131. Sulanan alanlarla ilgili değişik görüşler için bkz. Ek 6.

ha (%6.3) alan sulaması beklenmektedir. Tahminler önmüzdeki elli yılda Türkiye'nin payını artıracak (GAP ile 1.7 milyar ha alanın sulanması hedeflenmektedir), ama yine de en çok sulamanın Irak tarafından yapılacağı yönündedir. Suriye'nin sulayacağı alandaki artış ise görece çok az olacaktır (bkz. Ek 2).

3. GAP ve Etkileri

20. yy'ın ikinci yarısı ile gündeme gelen GAP bölgedeki su sorununun tarihsel gelişiminde çok önemli bir yere sahiptir. GAP'a dek özellikle sel ve kuraklığa karşı işbirliği yapan kıyıdaşlar proje ile (yani Türkiye'nin suların yararlanmaya başlaması ile) su için mücadele eder olmuşlardır.

a. GAP: 1976 yılında başlanan, 9 milyar ABD dolarına mal olması beklenen ve otuz yılda tamamlanması amaçlanan Güneydoğu Anadolu Projesi, Türkiye'nin geri kalmış güneydoğu bölgesini kalkındırmak ve ülke ekonomisini iyileştirmek için başlatıldığı bir projedir. Entegre ve kapsamlı bir proje olan GAP, Türkiye tarihinde yapımına girişilen en önemli ve en büyük projedir. Türkiye'nin tarımsal toprağının yaklaşık %10'unu etkileyecek proje, nüfusun %7.5'inin yaşadığı ve kentleşme oranının (1985 Genel Nüfus Sayımı'na göre) %51.6 olduğu Türkiye'nin en geri kalmış bölge olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni kalkındırmak için tasarlanmıştır²³. Projenin bitimi ile hidroelektrik enerji üretiminde 27 milyar kilovat saat artış sağ-

²³ Ana Britanica, C.10, 1988, s.196-197.

lanacak ve 1.7 milyon ha tarım arazisi sulanacaktır²⁴. Proje kapsamında 14'ü Fırat üzerinde olmak üzere 22 baraj ve 11'i Fırat üzerinde olmak üzere 19 hidroelektrik santral (HES) bulunmaktadı²⁵. Ayrıca 30'u sulama şebekesinde inşa edilecek ara depolama, birisi de yüklenme havuzu olmak üzere 47 depolama tesisinin ve sulama tesisleri için gerekli 86 pompa istasyonunun yapımı öngörülmektedir²⁶.

Halen yaklaşık 40.000 ha alanın sulandığı bölgede Harran (Ş.Urfa), Ceylanpınar (Mardin), G.Antep, Ş.Urfa, Adıyaman, Kahta, Besni, Kaysun, Diyarbakır Havzası, Nusaybin ve Cizre Ovaları sulama projesinden yararlanacaktır. Projenin bir diğer önemli özelliği Atatürk Barajı sularını Harran ve Ceylanpınarı Ovaları'na taşıyacak 26 km uzunluğundaki iki sulama tünelinin dünyanın en uzun sulama tünelleri olacak olmasıdır²⁷.

Yılda 2 milyar ABD doları getirisi olacağı tahmin edilen proje bittğinde, şüphesiz, bölgedeki den- geleri etkileyecektir. Ne var ki, 1988 yılında DSI ve TEK gibi yatırımcı kuruluşların ve Başbakanlık Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı Fonu'nun yatırım harcamalarına kısıtlamalar getirmesi projenin bitimini etkileyecektir²⁸. ABD'li uzmanların yaptığı araştırmaya göre de Türkiye'deki mali sıkıntılar (in-

24 Salim Fakıoğlu, "Güneydoğu Anadolu Projesi'nde DSI Faaliyetleri", GAP'ın Teknik Hizmetleri Sempozyumu: 10-12 Kasım 1983, Ankara, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Yayını, I. y. s.12.

25 Ibid. s.15.

26 Ana Britannica, s.196

27 Ana Britannica, s.196

28 Ana Britannica, s.197.

sani kaynak sıkıntısı, enflasyon, yatırım maliyetleri artışı gibi) ve güvenlik endişesi nedeniyle 2005 yılında projenin ancak öncelik verilen aşamaları bitirilebilecektir²⁹. Günde 1.5 milyon ABD dolarına malolan ve CSMH'nin %66-9'unun harcandığı proje, kaydaşlar arası su hakları ile ilgili bir anlaşma olmaması gerekeceğiyle Dünya Bankası'nın yardım etmemesi nedeniyle tamamen yerli kaynaklar ile gerçekleştirilmektedir.

b. GAP'ın Etkileri: DSI Eski Genel Müdürü Özden Bilen su kaynaklarının yönetimi için, "kaliteyi koruyarak su talebini ve su arzını eşleştirme sanatı" demektedir³⁰. Gerçekten de su kaynaklarından yararlanmak düzen ve dikkat istemektedir. Çevresel sorunlara yol açmak kaçınılmaz olsa da hedef negatif sonuçların minimize edilmesi olmalıdır.

i) GAP'ın Suyun Niceliğine Etkileri: 20.yy.'in son çeyreğine kadar Dicle ve Fırat'tan yararlanan (almayan) Türkiye, GAP ile bu nehirlerden yararlanmaya başlamıştır. GAP çerçevesinde, Fırat ve Dicle suları tüketici faaliyetlerde kullanılacaktır. Projenin sulama kısmı düşünüldüğünde hedeflenen rakam 1.693.027 ha'dır.

Bu bağlamda GAP'tan tam randıman alınması durumunda Suriye sınırından 300 m³/sn su verilebileceği geçtiğimiz günlerde hazırlanan ve devlet

29 Yeni Yüzyıl, 13.2.1996.

30 Bilen, "A technical Perspective on Euphrates Tigris Basin", Water as an Element of Cooperation and Development in the Middle East, s.63.

yetkililerine ulaştırılan bir raporda belirtmektedir.
31. Günümlüz statüsünü belirleyen 1987 Protokolünde Suriye'ye 500 m³/sn su verildiği göz önünde tutulduğunda bir azalma olacağı görülecektir (Burdan her geçen gün aşağıya gidene suda bir azalma olacağı sonucuna varılabilir.). Suriye'ye Fırat'tan saniyede 300 m³'ten 18.662 milyar m³/ yıl su bırakılabilecektir. Türkiye Dicle'den ise içme suyu dahil en fazla 8 milyar m³/yıl su kullanacaktır.³² Yani Dicle'den de yaklaşık 40 milyon m³/yıl su bırakılacaktır. Elektrik üretimi amacıyla HES'lerde kullanılacak su ise aşağı kıyıdaşlara gidecek su miktarını etkilemeyecektir. Fakat baraj rezervuarlarının dolumu sırasında aşağıya gidecek sular geçici bir süre için kesilecektir. Öte yandan Türkiye 1987 Protokolü ile Fırat'tan 500 m³/sn su bırakmayı taahhüt etmiştir ve bu protokol hala yürürlüktedir.

ii) GAP'ın Suyun Niteliğine Etkileri: GAP çerçevesinde yapılan iki ana faaliyetten biri olan elektrik üretiminin suyun niteliğine önemli bir etkisi olmayacaktır. Diğer ana faaliyet olan sulama ise gerekli önlemler alınmadığı takdirde suyun niteliğinde olumsuz değişikliklere yol açabilecektir. Gerekli karşı önlemlerin alınmaması durumunda GAP çerçevesinde yapılan tarımsal sulama arttıkça Suriye ve Irak'a geçen sulara kimyasal kirlenme ve tuzlanma da artacaktır.³³

31. Yeni Yüzyıl, 11.01.1996.

32. Çiley, op.cit., s.249

33. Gün Kul, "Su Sorununda Delansif Olmaya Gerek Yok", Yeni Yüzyıl, 12.01.1996.

Sulamada kirlenen su ile ilgili alınan en yaygın önlem sulamadan dönen suyun kullanılmaması su ile karıştırılmasıdır. Nitekim GAP çerçevesindeki Urfa-Harran kanalları bitince kullanılacak 200 milyon m³/yıl suyun 120 milyon m³/yıl'ı aşağıda tek-rar kullanılacaktır³⁴. Bu işlem pompalama gibi ek tesisler gerektirmektedir.

Suyun kirlenmesinin (ve toprağın kalite kaybetmesinin) önüne geçilmesi için yapılacak en önemli çalışma ise bölge çiftçisinin bilinçlendirilmesi olacaktır. Sulu tarım yapmaya alışkın olmayan ve yöntemlerini bilmeyen çiftçiler, bilinçsiz (fazla) su kullanmakta, bu da toprağı çoraklaştırmanın ve israfın yanında kullanılan ve aşağıya bırakılan suyu da kirlenmektedir³⁵.

iii) GAP'ın Diğer Etkileri: GAP'ın suyun niteliğine ve niceliğine etkileri genelde "olumsuz" olarak nitelenebilecek şekildedir. Öte yandan GAP bölgedeki su sorununa olumlu katkılar sağlayacak etkilere de sahiptir. GAP çerçevesinde yapılan barajların ve GAP nedeniyle yapılan 1987 Protokolü'nde üzerinde anlaşılan miktarın etkisiyle aşağı kıyıdaşlara giden su önemli ölçüde düzelmiştir. Ortalama minimum ve ortalama maksimum değerleri sırasıyla 200 m³/sn ve 4.000 m³/sn olan Fırat'ın en çok 7.000 m³/sn en az 100 m³/sn su akıtığı³⁶, Fırat ve Dicle sularının sadece mevsimlere göre değil yıllara göre de çok farklılık gösterdiği³⁷ dikkate alırsa suların dü-

34. Bilen, op.cit., s.91-92.

35. Yeni Yüzyıl, 13.04.1996.

36. Akmandor, op.cit., s.20.

37. Bu konuda istatistiksel bilgi için bkz. Bilen, Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye s.47-49.

zenlenmesinin tüm kıydaşlar için önemi anlaşılabilmektedir. Kuraklık ve taşkınlar çok çeken Irak ile yapılan 1946 Antlaşması bu durumun en iyi göstergesidir³⁸. Düzenli su akışının bir diğer faydası da Irak ve Suriye'de aşırı depolamaya artık gerek kalmayacak olmasıdır. Bu, depolama nedeniyle buharlaşan suyun azalacağı anlamına gelmektedir. Nitekim, Türkiye'de bu yölla m² başına 0.5 m su kaybedilirken, Irak'ta 1.5 m su (m²'de 1 m³'ten fazla) buharlaşmaktadır³⁹.

GAP, bitimi ile bölgenin çehresini değiştirecek bir projedir. Amaçlanan siyasi ve ekonomik iç hedeflerin yanında bölgesel etkileri de olacaktır. Bölgenin sulanması ve bölgede yapay göllerin oluşması ile bölgenin ikliminde de değişiklikler olacaktır. Sulama ile bölgenin tarım ürünleri çeşitlenecektir. Değişen iklim, tarımın yanında bitki örtüsüne de olumlu yönde yansıtacak ve Türkiye-Suriye sınırında yeşil alan oluşabilecektir. Hatta, sulama sonucu tabanda biriken suların doğal meyil sonucu Suriye yeraltı sularını arttırması ile kullanılan suyun bir kısmı da tekrar kullanıma dönecektir⁴⁰.

B. HUKUKİ BOYUT

Türkiye, Suriye ve Irak arasındaki su sorununun temel nedenlerinden biri Dicle ve Fırat'ın hukuki statüsünün tam olarak belli olmamasıdır. Taraflar Fırat ve Dicle'nin hukuki tanımından kullanımında

38 İhira, s. 35 vd.; 1946 Antlaşması 1 Numaralı Ek Protokolünün giriş kısmı Irak'ın durumu açısından dikkate değer bir maddedir. bkz. Ek 4.

39 İnan, op.cit., s.248

40 Doğu Ergil, "Su ve Siyaset", Uluslararası İlişkilerde Olaylar ve Yorumlar, Ekim 1983, Sayı: 14, s.89.

uygulanacak hukuk kurallarına kadar pek çok konuda anlaşamamaktadır. Genel kabul görmüş kuralların olmayışı, yani dünyadaki benzer sorunların⁴¹ taraflar arası anlaşmalar ile çözülmesi ve herbirinin özgün çözümler benimsemesi kısa ve orta vadede hukuki bir örnekliliği ve genel uygulamayı olanaksız kılmaktadır. Uyulacak genel kuralların olmaması ve uyulacak kuralların oluşturulma aşamasında bulunması sorunu siyasileştirmektedir. Yine de sorunun çözümünde yol gösterebilecek büyük oranda benimsenmiş tanımlar ve kurallar mevcuttur. Bu bölümde uluslararası hukukun birden çok devlet ülkesini kapsayan sularla ilgili kuralları ve genel kabul görmüş tanımları inceleyeceğiz. Henüz öneri niteliğinde olan ve tarafların tezleri olma özelliği de taşıyan kavramlar ve içerikleri ise "Siyasi Boyut" başlığı altında ele alınacaktır. Kısacası burada "olması istenenler" değil "varolan" kurallar incelenecektir.

1. Tanım Sorunu

Uygulanan uluslararası hukukta bir su yolunun uluslararası su (international water) olarak tanımlanması için iki ölçütün arandığını görmekteyiz. Birinci ölçüt, söz konusu su yolunun birden çok devlet ülkesinde bulunmasıdır. Yani bir devlet ülkesinde doğduktan sonra başka devlet ülkelerini de katederek denize veya göle dökülen nehir ve iki ya da daha çok devlet arasında sınır oluşturan ne-

41 Kıydaş ülkeler arası sorun yaratan nehirlerden bazıları şunlardır: Colorado, Tizana, Rio Grande (ABD-Meksika), Columbia (Uruguay-Arjantin), Indus (Hindistan-Pakistan), Nil (Mısır-Sudan), Senqur-Oman Nehri Sistemi (G.Afrika Cumhuriyeti-Lesotho Kralığı).

hirlir "uluslararası su yolları" olarak değerlendirilmektedir. İkinci ölçüt ise söz konusu su yolunun uluslararası ulaşım açısından önemine dayanmaktadır⁴². Bu durumda su yolu, bir tek devlet ülkesinde olsa bile uluslararası ulaşımında öneme sahip uluslararası su yolu şeklinde tanımlanacaktır. Görüldüğü gibi bu tanımlama, nehirlerden yararlanmada tek yolun ulaşım olduğu döneme dayanmaktadır. Ne var ki 19. yy. sonu ve 20. yy. ile nehirlerden yararlanma yolları artmıştır. Sulama, enerji elde etme, sanayi gibi alanlarda suyun kullanılmasına başlaması ve bunun yanında suyun niteliklerini koruma endişesi sonucu uluslararası su kavramı yetersiz kalmış ve "sınırtaşan sular" (transboundary waters) kavramı önerilmiştir. Bu görüşe göre Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun, "çeşitli devletlerde bölgeleri bulunan su" tanımlaması uluslararası suyun geniş anlamıdır. Kullanım hakkı itibarıyla bakıldığında ülkeler arası sınır oluşturan suların yararlanmada işbirliği gerektiğini; birden çok devlet ülkesini kapsayan suların ise her devletin kendi ülkesindeki sudan ülke egemenliği gereği yararlandığını görürüz. Yani bu görüşe göre uluslararası su kavramı hem sınırtaşan sular hem de sınır oluşturan suların kapsamakta ve sınırtaşan sular "tahsis" (allocation) edilmesi gerektiğinden bu kavramın kullanılmasına özen gösterilmektedir⁴³. Burada unutulmaması gereken, sadece uluslararası su

42 U.S.A.D. 1929'da Oder Nehri Olayında bu iki ölçütü aramıştır. Bkz. İnan, op.cit., s. 245.

43 Hüseyin Pazarcı, "Su Sorununun Hukuki Boyutları", "Orta Doğu Ülkelerinde Su Sorunu", s. 45-46.

tanımının (farklı devlet ülkelerinde bölgeleri bulunan su) genel kabul görmüş olduğu, diğer tanımların ise kurallaşma eğiliminde olan genel eğilimleri yansıttığıdır⁴⁴.

2. Suların Kullanımında Uyuylacak Kurallar

En başta, BM Genel Kurulu'nun 12.12.1974'te kabul ettiği "Devletlerin Ekonomik Hakları ve Yükümlülükleri" kararının özellikle 3. maddesi bu konuda dikkate alınmalıdır. Bu maddede, doğal kaynakları paylaşan devletlerin diğer kıydaşların hukuksal menfaatlerini ihlal etmemek, diğer kıydaşlara esaslı zarar vermemek ve doğal kaynakları kullanırken diğer kıydaşlardan özellikle aşağı kıydaşlardan rıza almak zorunda olmamak durumunda oldukları belirtilmiştir⁴⁵. Buradaki diğer devlete esaslı zarar vermemek, o devletin toplumsal yaşamını olumsuz yönde etkilemeyen faaliyetlerde bulunabilme şeklinde yorumlanabilecektir⁴⁶. Her durumda suların faydalanma hakça, makul ve optimum (equitable, reasonable and optimum utilization) olacaktır.

Suların kullanmada devletlerin yükümlülükleri önemli bir sorundur. Bu konudaki en son belge BM Uluslararası Hukuk Komisyonu (ILC)'nin 46. Dönem Taslak Maddeleri'dir 47. "Önemli zarar ver-

44 Uluslararası Hukuk Demeg'in ve BM Uluslararası Hukuk Komisyonunun çalışma ve kuralları için bkz. Water Issues Between Turkey, Syria and Iraq, s.63-96.

45 İnan, op.cit., s.247.

46 Hüseyin Pazarcı, Uluslararası Hukuk Derleli II. Kitap, Ankara, Turhan Kitabevi, 1993, s.254.

47 Bu taslak maddeleri için bkz. Water Issues Between Turkey, Syria and Iraq, s.77-78.

meme yükümlülüğü" (obligation not to cause significant harm) başlıklı 7. maddede uluslararası suların kullanımında diğer kıydaşlar/a önemli zarar verme ve bunun için "yeterli özeni gösterme" (exercise of due diligence) yükümlülüğünün kabul edildiğini görüyoruz. Daha önceki tanım olan kayda değer zarar vermemede (appreciable harm) olduğu gibi bu kavramların içeriği net değildir. Yani hangi faaliyetin önemli zarar olduğu, yeterli özenin neleri kapsadığı konusunda kesin kriterler yoktur. İki taraf arasında bir anlaşmanın da olmadığı durumlarda bu kavramlar tamamen yoruma açık bir hal almakta ve bu durum da devletlerin siyasi manevralarına zemin oluşturmaktadır.

Bir diğer sorun da yapılacak faaliyetlerle ilgili olarak aşağı kıydaşın rızasının alınmasının gerekli olup olmadığıdır. Rıza, egemenliğe aykırı olduğundan kabul edilmese de özellikle önemli zarar verme durumunda aşağı kıydaşlar/a bilgi vermenin ve tarafların aralarında (teknik konularda) danışmalarının öngörüldüğünü görüyoruz.⁴⁸

Bu durumda uluslararası suların kullanmada -tcamülü düzeyde- en temel kuralın kıydaş devletlerin ülkeleri üzerindeki egemenlikleri gereği bu suların yararlanma hakkı olduğunu, bu kullanım sırasında diğer kıydaşlara kayda değer zarar vermemeye yükümlülüğünün olduğunu, önemli zarar verilebilmesi durumunda da keyfiyetin diğer kıydaşlara teknik danışma ve bilgi verme anlamında bildirilmesi gerektiğini söyleyebiliriz.

⁴⁸ Pazancı, "Su Sorununun Hukuki Boyutları", s.49; Pazancı, Uluslararası Hukuk Dersleri II, Kitap, s.256.

Kullanımında önceden yararlanmaya dayalı kazanılmış haklar (veya kadim haklar) iddiasında bulunulabilir mi sorusuna gelince, böyle bir hakkın olmadığı yönünde eğilimler olduğu görülecektir. Fakat, mühtesep hakların hakça ilkeler çerçevesinde, öncelik tanımadan, sadece bir veri olarak değerlendirilebileceği kabul edilmektedir.⁴⁹

3. Birden Çok Devletin Suların Yararlanması

Birden çok devlet ülkesini kateden suların (ulusal dış amaçlarla) yararlanma çeşitli şekillerde olabilmektedir. Bunları bir anlaşmaya dayalı olup olmamalarına göre ikiye ayırarak inceleyebiliriz.

a) Anlaşmalar Çerçevesinde Yararlanma (Paylaşım)

i) Miktar Olarak Paylaşım: Birden çok devlet ülkesinde bulunan suların miktar olarak paylaşımı birkaç şekilde gerçekleştirilebilmektedir. Birincisi, eşit paylaşımıdır. Genellikle sınırlı oluşturan sulara karşılaştığımız eşit paylaşım Türkiye-SSCB arasında 1927'de imzalanan Kars Anlaşması ile Aras Nehri sularının eşit olarak paylaşılması örnek gösterebiliriz. Miktar olarak paylaşım, suları belli bir oran dahilinde kullanmak, bu suların belirli mevsimlerde yararlanmak, nehir sularının hak-kaniyet ölçüsünde paylaşılması -ki en geçerli ve kabul gören yöntemdir- şekillerinde de olabilmektedir.⁵⁰

⁴⁹ Pazancı, "Su Sorununun Hukuki Boyutları", s. 50.
⁵⁰ İnan, op.cit, s.248.

ii) Coğrafi Bölgelere Bölmek Suretiyle Paylaşım: Bu yöntemde ülkeler bir andlaşma ile suları coğrafi bölgelere ayırmakta ve her devlet aldığı kesim üzerinde münhasıran yararlanma hakkına sahip olmaktadır. Bu yolda ya nehrin kolları (tributaries) taraflar arasında paylaşılmakta ya da bir kesimde bir devlet, öteki kesimde diğer devlet münhasıran kullanma hakkını almaktadır⁵¹.

Miktar olarak paylaşım ve coğrafi bölgelere ayırarak paylaşımında vurgulanması gereken önemli nokta, bir andlaşmanın varlığıdır. Nitekim, devletler yaptıkları andlaşma ile diğer devletin (veya devletlerin) belirli bir miktar su kullanımını tanıtmakta, kabul etmektedir. Bu, belirlenen miktarlar ve şartlar dışında kullanım için uluslararası yargı yolunun açık olacağına da işaret etmektedir. Öte yandan böyle andlaşmalar zamanla ihtiyaçların, verilerin veya ülkelerarası ilişkilerin karakterinin değişmesiyle sorun olabilmektedir.

Böyle andlaşmaların genel kural oluşturmadığı, sadece ilgili soruna uygulanabilirliği olduğu genel kabul görmüş bir ilkedir.

b. Yararlanmanın Andlaşma İle Düzenlenmediği Durumlar

Birden çok devletin ülkesinde bulunan suların kıydaşlar tarafından kullanımını herhangi bir andlaşma ile düzenlenmemiş ise ne olacaktır? Bu durumda "hakça paylaşım" (equitable share) ilkesinin uygulama, öğretisi, bir çok andlaşma ve uluslararası

⁵¹ Pazancı, Uluslararası Hukuk Dersleri II. Kitap, s.249-250.

hakemlik kararlarında kabul edildiği gözlenmektedir. Bu ilke "adil kullanım" (equitable use) şeklinde de ifade edilmektedir⁵².

Hakça ilkelere göre her bir kıydaşın, ülkesi üzerinde bulunan uluslararası sudan hakça ve makul bir pay alma hakkı vardır. Hakça kullanım için gözönünde tutulacak veriler kesin olarak belli olmasa da genel kabul gören veriler şunlardır⁵³:

- Su bölgesinin coğrafi, hidrografik, ekolojik, hidrolojik durumu ve iklim koşulları;
- kıydaş devletlerin ilgili uluslararası su yoluna katkısı;
- ilgili devletlerin ekonomik ve toplumsal ihtiyaçları;
- her bir devletin su ihtiyacı;
- kıydaş devletlerin suları korumaya yönelik adımları tedbirler, israf durumları;
- kıydaş devletler arasında muhtemel veya mevcut işbirliği olanakları;
- ülkelerden birinin kullanımının diğerine etkileri ve ülkelerin potansiyel kullanımları;
- her bir devletin mevcut kullanım, projeleri ve bunların tutarlılığı;
- kıydaşların ilgili su sistemine bağımlı nüfusları;

⁵² Pazancı, op.cit., s.250.

⁵³ Ibid., s.250-251; Pazancı, "Su Sorununun Hükümlü Boyutları", s.48; Water Issues Between Turkey, Syria and Iraq, s.77.

- kıydaş devletlerin tarihsel kullanımı;

- kıydaş devletin ihtiyacını karşılayabilecek başka havza veya havzaların varlığı.

Bu ilkeler tek başına birşey ifade etmemekte, öte yandan herbiri sonuca ulaşmada dikkate alınmaktadır.

Hakça ilkelerin, anlaşmalar çerçevesinde hak-kariyet ölçüsünde paylaşım ile karıştırılmaması gerekmektedir. Nitekim, ikinci yöntem anlaşma gibi bir uluslararası hukuk işlemi ile gerçekleştirilmekte ve uyulmaması karşı yolları (yargı yolları) beraberinde getirmektedir. Birinci yöntem ise böyle bir anlaşmanın olmaması halinde sözkonusu olmakta ve uyulması -bir bakıma- devletlerin iyi niyetine kalmaktadır.

4. Uluslararası Sulara Uygulanabilen Hukuksal Görüşler

Bu konuda, genel ve bağlayıcı uluslararası kural ve ilkelerin henüz oluşmamış olmasına rağmen akademik alanda (öğretide) ve uygulamada son yarıyıda ortaya atılmış bazı ilkeler mevcuttur. Bunlar sırasıyla ele alınacaktır ⁵⁴.

- **Mutlak Egemenlik (Absolute Sovereignty) İlkesi:** Yukarı kıydaşın mutlak egemenliğini öngören ve ilk kez 1895'te ABD-Meksika arasındaki Río Grande uyuşmazlığına uygulanan bu görüş Har-

⁵⁴ Bu kısım yazılıken genel olarak şu kaynaklardan yararlanılmıştır: Akmanç, op.cit., s.15; İnan, op.cit., s.249; Pazarıcı, Uluslararası Hukuk Dersleri II,Kitap, s.246.

mon Doktrinini olarak da bilinmektedir. Bu aşırı görüş olumsuz yönleri nedeniyle artık terk edilmiştir ve hukuki bir değer ifade etmemektedir.

- **Mutlak (Doğal) Bütünlük (Absolute Integrity) İlkesi:** Mutlak Egemenlik görüşüne tepki olarak ortaya çıkan bu görüş tamamen aşağı kıydaşın hak-karı gözetken, onun yararına olan bir görüştür. Bu görüşe göre yukarı kıydaş devlet doğal kaynağın bütünlüğünü bozmama yükümlülüğündedir. Yani yukarı kıydaş, suları aşağı kıydaş(lar)ın izniyle kullanabilecektir. Etkisini önemli ölçüde yitiren bu görüş Bangladeş, Mısır ve Irak gibi mansab ülkeleri tarafından savunulmuştur.

- **Sınırlı Bölgesel Hükümlenlik (Restricted Territorial Sovereignty) İlkesi:** İlimli, orta yolda bir yaklaşım olarak kabul edilen ilkeye göre sınıraşan suları kullanan devletler diğer ülkelere zarar vermemeli; her kıydaş, nehrin kendi ülkesinde olan kısmından belirli sınırlar dahilinde yararlanmalıdır.

- **Kullanımda Öncelik İlkesi:** Mutlak Egemenlik ilkesi'nin biraz daha esnek halidir. Bu görüşe göre kullanımda öncelik yukarı kıydaşındır ama öte yandan öncelik, kazanılmış (müktesep) haklar yaratmamaktadır.

- **Ortak İdare İlkesi:** Su kaynaklarının hak-kariyete uygun şekilde ortak kullanılmasından

doğan bu ilkenin amacı kıydaşların nehir üzerinde ortak bir yönetim kurmalarını destekleyen projeler ve bunlar için gerekli maddi katkılarda bulunmak yoluyla işbirliğini teşvik etmek ve kıydaşlar arası hakkaniyete uygun kullanımı sağlamaktır. İki taraftan birinin rıza göstermeyeceği bir faaliyetin gerçekleştirilmesini amaçlayan bu "ılımlı" tez pek yankı bulunmamıştır.

- **Hakkaniyete Uygun Kullanım:** Devletler arasında en çok rağbet gören ve Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun da benimsediği bu görüşe göre, kıydaş devlet, ülkesinde akan uluslararası suyu makul ölçülerde, aşağı kıydaşa kayda değer zarar vermeden ve hakkaniyet ilkesine ters düşmeden kullanabilecektir.

Kıydaşlardan birinin haklarının diğerinki ile ters orantılı olması yani bir kıydaşın aldığı her m³ suyun diğerinin aldığından bir azalış anlamına gelmesi asıl sorundur. Günümüzde "hakkaniyete uygun kullanım" çözüm olabilecek tek görüş olarak görülsede kendi içinde bazı sorunlar barındırmaktadır. Hem bu ilkenin istediği veriler net ve üzerinde uzlaşılmış değildir; hem de ilkeye uyulmasını sağlayacak mekanizmalar yoktur.

C. SİYASİ BOYUT

1. **Sorunun Gelişimi:** 1970'li yıllar ile sorun olmaya başlayan ortak sular konusunda Suriye ile yapılan ilk anlaşma 20 Ekim 1921 tarihinde manderat Fransa ile imzalanan Ankara Anlaşması'dır. Bu anlaşmanın 12. maddesinde Kuveik Suyu'nun Halep ile kuzeyindeki Türk bölümü arasında her iki tarafı tatmin edecek adillikle paylaşılacağı belirtilmiş ve Halep'in ihtiyaç halinde Frat'tan su alabileceği öngörülmüştür. 30 Mayıs 1926'da manderat Fransa ile imzalanan anlaşmanın 13. maddesinde, 1921 Anlaşması'nın 12 maddesinde öngörülen şekilde bir miktar su alımı kararlaştırılmıştır⁵⁵.

- **1946 Protokolü:** Kullanımından çok verdiği zararlar (kuraklık ve su baskınları) nedeniyle gündemde olan Dicle ve Fırat, kıydaşlar arası işbirliği çalışmalarını kaçınılmaz kılmıştır. Bunlardan ilki 29 Mart 1946'da Irak ile yapılan "Dostluk-lyi Komşuluk Anlaşması"nın 1 numaralı ek protokolü "Dicle-Fırat ve Kolları Sullarının Düzenlenmesi Protokolü"dür. Protokolün giriş bölümünden⁵⁶ de anlaşıldığı gibi temel amaç düzgün su almak, Irak ekonomisine büyük zarar veren su baskınlarını önlemek ve bu amaçla işbirliği ile tesisler inşa etmektir. Giriş bölümünde ayrıca koruma amaçlı yapılar için en uygun yerlerin Türkiye'de bulunmasının umulduğu belirtilmiştir. Nitekim gerek coğrafi elverişlilik gerekse buharlaşmanın az olması bunu zorunlu kılmaktadır.

55 Seha L. Meray, Bazı Türk Anlaşmalarına Göre Komşuluk Münasebetleri, SBFD C. XV Yıl: 1960 Sayı 2'den Ayır Baskı, Ankara, 1960, s.40-41.

56 Giriş bölümü ve protokolün tamamı için bkz. Ek 4.

Protokolün ilk üç maddesinde teknik işbirliği, ortak çalışmalar ve daimi gözetleme istasyonları ele alınmıştır. Protokolün 4/2. maddesi ise şöyledir:

"Daimi gözetleme istasyonları dışındaki yapıların her biri, yer, gider, işletme ve bakım hususunda ve Türkiye'nin sulama ve enerji elde etme maksadıyla onlardan faydalanması bakımından ayrı bir Anlaşmaya konu teşkil edilecektir."

Protokolün 5. maddesinde Türkiye, koruma amaçlı tasarımları Irak'a haber vermeyi kabul etmiştir. Protokolün 6. maddesinde de imza sonrası mümkün olduğu kadar kısa sürede tarafların, protokol hükümlerinin uygulanması için çalışma yapmak üzere birer temsilci ataması kararlaştırılmıştır.

Bu protokolün özellikle 4/2. maddesi dikkat çekicidir. Bu halyle Türkiye'yi bir çok faaliyetinde bağlaması gereken madde fiiliyatta hiç sorun çıkartmamış ve hatta akademik düzeyde de fazla dikkat çekmemiştir.

4/2. madde Keban'dan Birecik'e kadar yapılan tüm tesislerde Irak ile anlaşma yapma açısından Türkiye'yi bağlar niteliktedir. Öte yandan protokolün amacı ve genelinde tamamı Irak'ın düzgün su alma istegini ve ihtiyacını vurgulamakta ve hatta bu yolda Irak'a mali külfetler getirmektedir. İlginc olan bu protokolün pek gündeme gelmemesidir.

Kanımca 4/2, Türkiye açısından pek istenmeyen şeyler çağrıştırması, Irak açısından da Türkiye'nin bugün GAP ve barajlar konusunda temel tezi olan düzgün su akışını gündeme getirmesi nedeniyle iki ülke tarafından -adeta bir zımnı ittifak ile- göz ardı edilmektedir.

1939'da Türkiye ile Suriye arasında yapılan bir anlaşma ile Asi ve Afrin Nehirlerinin iki ülke arasında eşit olarak paylaşılması kararlaştırılmıştır 57.

Yalnız Türkiye'nin değil bölgenin o zamana kadarın en önemli ve en büyük barajı olan Keban Barajının yapımı için Uluslararası Kalkınma Ajansı (AID) ile 31 Ağustos 1966'da bir Kredi Antlaşması imzalanmıştır. Türkiye'nin baraj rezervuarının doluluğu konusunda Irak ve Suriye ile aranjmanlar (arrangements) yapmaya gayret edeceği, eğer bu olmaz, ise antlaşmanın imzalandığı tarihte vermiş olduğu programa bağlı kalacağı kabul edilmiştir⁵⁸. Yeterli miktarda su bırakacağı güvencesi verilen bu programdan sonra AID ile yapılan yazılı protokol ile miktar 350 m³/sn olarak belirlenmiştir. Türkiye, Suriye ve Irak görüş birliği ile bu miktarı önce 400 m³/sn'ye sonra 450 m³/sn'ye çıkartmışlardır⁵⁹.

AID'in Türkiye'den niyet mektubu almasında ve daha sonraki miktar belirlemelerinde aldığı tutumun Irak ve Suriye'nin kuruluş nezdinde yaptığı girişimler neticesinde olduğu yönünde görüşler var-

57 İnan, op.cit., s.252.

58 Anlaşmanın girişimdeki ilgili bölüm şöyledir.

"Borculu Keban rezervuarının ilk doldurulması ile ilgili olarak Irak ve Suriye hükümetleri ile aranjmanlar yapmak gayesiyle gayretlerini devam ettirmeye hazır olduklarından ve böyle bir aranjman olmadıkça, Keban rezervuarının ilk dolurulması sırasında Keban Baraj mahalinde suyun aşağıya bırakılması hususunda kredilere bildiğinden; ve..." Resmî Gazete, 15.10.1996, Sayı:12427.

59 Yüksel İnan, "Legal Dimensions of International Watercourse (Euphrates and Tigris)", Water as an Element of Cooperation and Development in the Middle East, s.228; Yeni Yüzyıl, 11.01.1996.

dir. Fakat, sonuçta, böyle (somut) bir taahhütte bulunulmuştur.

Kredinin alınması ile sorun bitti gibi görünse de 1974'de Keban Barajı ile Suriye'deki Tabqa Barajı'nın aynı anda tamamlanması ve iki barajda da su tutulmaya başlanması ile sorunlar yeniden ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Suriye ile Irak'ın arası da Tabqa nedeniyle açılmış ve iki ülkenin ilişkilerinde gerginliğin had safhaya çıkmıştır.⁶⁰

Sorun artık öyle bir hal almıştır ki GAP'ın her aşamasında, hele bir de uluslararası kredi kuruluşlarından kredi alma sözkonusu olmuştur, gerginlik iyice artmıştır. Suriye ve Irak, Türkiye tarafından kullanılacak her m³ suyun kendi kullanımlarını azaltacağı fikriyle ellerindeki suyu (hatta daha fazlasını) garanti altına alma yolunu aramışlardır.

Çıkan uyumsuzlukları çözmeye amacıyla Türkiye ile Irak arasında 1980 yılında bir Karma Ekonomik Komisyon Protokolü imzalanmış ve Protokol ile bir Ortak Teknik Komite (OTK) kurulmuştur. Makul ve uygun su miktarını belirleme amaçlı OTK ilk toplantısını 1982'de yapmış, 1983'de Suriye'nin de katılımı ile toplantılar tüm kıydaşların katıldığı bir teknik forum özelliği kazanmıştır⁶¹. Her kıydaşın

⁶⁰ Eilen, *op.cit.*, s.87, 88.

⁶¹ *Ibid.*, s. 89-90.

kendi tezini tekrarlamasından ve kayda geçirilmesinden başka somut hiçbir işlevi olmayan 16 toplantı yapılmıştır ve bu toplantıların sonuncusu 28 Eylül-2 Ekim 1992'de gerçekleşmiştir⁶².

- 1987 Protokolü

Sorun yine bir barajın, Atatürk Barajı'nın rezervuarının dolumu yaklaştığı için tekrar gündeme gelmiş, 13 Temmuz 1987'de Türkiye Başbakanı Suriye'ye resmi bir ziyarette bulunmuş ve burada imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti Arasında Ekonomik İşbirliği Protokolü" ve "Güvenlik Protokolü" ile su sorununda son durum belirlenmiştir. Ekonomik İşbirliği Protokolü'nün su başlıklı 6-10. maddeleri günümüz statüsünü belirlemekte ve tüzazlara konu olmaktadır. 6. madde şöyledir:

"Atatürk Barajı rezervuarının doldurulması sırasında ve Fırat sularının üç ülke arasında nihai tahsisine kadar, Türk tarafı, Türkiye-Suriye sınırından yıllık ortalama olarak 500 m³/sn'den fazla su bırakmayı taahhüt eder. Aylık akışın 500 m³/sn altına düştüğü durumlarda farkın gelecek ay kapatılmasını kabul eder."⁶³

Görüldüğü gibi Türkiye Fırat'tan yıllık ortalama en az 500 m³/sn su bırakmayı taahhüt etmiş, bu miktar aylık olarak verilemez ise diğer ay eksikliği tamamlayacağını kabul etmiştir.

⁶² Akınador, *op.cit.*, s.30 Üçlü görüşmeler ile ilgili farklı bir görüş için bkz. Tank Meczası, Su Meselesi ve Bunun Türk-Arap İlişkilerine Tesiri (Temel Profelerde Türk-Arap İşbirliği, Su ve Hidroelektrik), Arap-Türk İlişkilerinin Geleceği Semineri 15-18 Kasım 1983 Beyrut-Lübnan, İstanbul, Timaş Yayınları, 1984, s.212.

⁶³ Protokolün ilgili maddeleri için bkz. Ek 5

"Rezervuarın doldurulması sırasında ve Fırat su-
larının üç ülke arasında nihai tahsisine kadar" ifa-
desi maddenin ilk önemli kısmıdır. Bu kısım Suriye
(ve Irak) tarafından 1987 Protokolünün ömrünü ta-
mamladığı yönünde yapılan itirazların temel da-
yanğıdır. Suriye (ve Irak) Atatürk Barajı re-
zervuarının dolununun tamamladığı, nihai tahsis
ifadesinin de zaten yeni ve nihai bir antlaşma
demek olduğunu ileri sürmekte ve belirleyecek yeni
miktarın Fırat'ın 2/3'ü olan 700 m³/sn olması ge-
rektiğini savunmaktadırlar. Yukarıda anlatılan ve
1966'da başlayıp 1987'ye dek gelen su so-
rununda aşağı kaydaşlara bırakılan su mik-
tarındaki artış trendi anımsandığında "nihai tahsise
kadar" şeklinde bir ifadenin aşağı kaydaş(lar)ca 500
m³/sn'nin artış sürecinde geçici bir nokta olarak
algılanmasına ve şimdi daha fazla su istenmesine
nasıl zemin oluşturduğu görülecektir ⁶⁴.

Bu itirazlara Irak'ın da katılması Türkiye ta-
rafından eleştirilmekte ve Irak'ın kendisinin gör-
düğü Dicle'yi tartışma dışı bırakıp Fırat'tan müm-
kün olduğunca fazla su almaya çalıştığı
savunulmaktadır. Türkiye, Fırat ile Dicle'nin tek
havza olduğunu ve üç ülke tarafından da yoğun
kullanım olduğunu, Fırat'ın suyunun büyük öl-
çüde Irak tarafından kullanılan Dicle tarafından da
beslenmesinin gerektiğini söylemekte ve Irak'ı buna
yanaşmadığı için eleştirmektedir. "Üç ülke ara-
sında" ifadesi Irak'ın 500 m³/sn ve yeni ve nihai bir
antlaşma konusundaki itirazlarına hukuki dayanak

⁶⁴ B. Erdem Denk, "1987 Protokolü", Milliyetçiler Birliği Dergisi, Şubat 1987, Cilt:
21, Sayı: 196, s.31.

sağlamaktadır. Öte yandan, Suriye'nin bu yöndeki
itirazları tamamen Türkiye ve Suriye'nin öngördüğü
bir durumu dile getirmesinden dolayı hukuksuzdur.
Daha fazla su istemesi ise artış trendinin üstüne
pazarlık payının da eklenmesi ile yapılabilecek si-
yasi bir tavırdır ve anormal sayılması için de pek
sebeptir yoktur. Suriye'ye bırakılacak su miktarının
belirlendiği yer 6. maddenin ikinci önemli kısmıdır.
Türkiye, Türkiye-Suriye sınırından yıllık ortalama
olarak 500 m³/sn'den fazla su bırakmayı kabul et-
memektedir. Bu miktarın hangi ölçütlere göre be-
lirlendiği açık değildir. Dışişleri Bakanlığı Bölgesel
ve Sınır Şurası Dairesi'nin 1994'te kurulduğu
gözönünde tutulursa 1987'de bu konuda yo-
gunlaşmış kuruluşun Devlet Su İşleri olduğu açık-
tır. DSİ'nin 500 m³/sn'yi belirlemede ne kadar dev-
rede olduğu belli değildir ama Türkiye'nin teknik
kaygılardan çok siyasi tutum takındığı kesindir. Bu
duruma aşağıda 1987 Güvenlik Protokolü bağ-
lamında değinilecektir.

6. maddenin son cümlesi (Aylık akışın 500 m³/sn
altına düştüğü durumlarda farkın gelecek ay ka-
patılmasını kabul eder.) maddenin diğer bir önemli
kısmıdır. Atatürk Barajı rezervuarının doldurulması
sırasında 500 m³/sn su verilmediği konusu Suriye
(ve Irak) ile Türkiye arasındaki en önemli so-
runlardan biridir. Türkiye Atatürk Barajı re-
zervuarında (ilk) su tutma işlemini 13 Ocak 1990
ile 13 Şubat 1990 arasındaki aylık sürede yap-
mıştır. Bu dönemde aşağıya su bırakılmamıştır⁶⁵.

⁶⁵ Bu dönemde bırakılan su miktarlarını gösteren tablo için bkz. Ek 3.

Su tutma işlemleri başlamadan önce 23 Kasım 1989 ile 13 Ocak 1990 arasındaki dönemde Türkiye Suriye sınırından 768 m³/sn su bırakıldığı belirtilmektedir.⁶⁶ Su tutulan dönemde ise her ne kadar barajdan su bırakılmasa da barajın man-sabındaki Nizip ve Göksu gibi derelerden yaklaşık 120 m³/sn su Suriye sınırından akmıştır.⁶⁷ Böylece 23 Kasım 1989 ile 12 Şubat 1990 arasında 509 m³/sn'lik bir akış ortalaması olmuştur.⁶⁸ Bu dönem için Suriye ve bazı uluslararası uzmanlar Türkiye'ye eleştiriler yöneltmektedirler. Yan kalların açık tutulması ile aşağıya su bırakılabileceği, Türkiye'nin suyu siyasi bir baskı aracı olarak kullanmak istemesinden dolayı hiç su bırakmadığı ileri sürülmekte ve hatta Türkiye'nin bu tutumunun iki düşman ülkeyi (Suriye ve Irak) -en azından Türkiye'ye karşı- birlikte hareket eder hale getirdiği de belirtilmektedir.⁶⁹ Türkiye ise Ocak'90 - Eylül'91 döneminde tutulan su miktarının 15 milyar m³, bırakılan suyun ise 500 m³/sn'den 27.3 milyar m³ olduğunu; yani Türkiye'nin istese daha fazla süre su tutarak rezervuarı daha önce doldurabileceğini, ama iyi niyeti ve komşularına zarar vermekten kaçınması nedeniyle bu yola başvurmadığını ileri sürmektedir.⁷⁰

1987 Protokolünde 6. maddede dışında inceleceğimiz ikinci konu aynı şekilde imzalanan

⁶⁶ Water Issues Between Turkey, Syria and Iraq, s.17.

⁶⁷ Doğu Ergil, "Orta Doğu'da Su Savaşları", s. 64.

⁶⁸ Water Issues Between Turkey, Syria and Iraq, s. 17.

⁶⁹ Bulloch ve Danish, op.cit., s. 60, 61.

⁷⁰ Water Issues Between Turkey, Syria and Iraq, s. 18.

Güvenlik Protokolü, iki protokolün ilişkisi ve iç hukuka aktarılarıdır.

Güvenlik Protokolü'nün içeriği gizlidir. Fakat gerek daha sonraki resmi açıklamalardan gerekse bazı akademik çalışmalardan da açıkça anlaşıldığı gibi amaç PKK ile mücadelede Suriye'den destek almaktır. "PKK ile mücadelede destek" ile "500 m³/sn su bırakma" gibi iki önemli konunun belirlendiği bu iki protokolün aynı resmi gezide imzalanması ve Güvenlik Protokolü'nün gizli içeriği iki protokolün birbirini ile bağlantılı olduğu fikrini pekiştirmektedir. Nitekim Prof.Dr. Ali İhsan Bağış bir yazısında "Türkiye defalarca Suriye yönetimini uyarmış, PKK terörist örgütünü hatırlatmış...⁷¹ şeklinde bir ifade kullanmaktadır. Burdan bugün Türkiye tarafından büyük şikayet konusu olan ve Suriye tarafından kullanıldığı söylenen "su-terör" bağlantısının Türkiye'nin uzun vadeli düşünmemesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

İki protokolün getirdiği sıkıntılar su ve terör arasındaki resmi tartışılma ve sonuçları ile bitmemektedir. Diğer bir sorun da böyle bir "alış-verişin" gerekli olup olmadığıdır. Komşu devletlerin güvenlikleri ile ilgili konularda birbirlerine yardım etmelerinin iyi niyet ve iyi komşuluktan öte artık uluslararası sözleşmelerle de yükümlülük olduğu günümüzde Türkiye'nin bir (komşu) devlete güvenliği ile ilgili konularda yardım etmesi kar-

⁷¹ Ali İhsan Bağış, "Su Meselesi ve Bunun Türk-Arap İlişkilerine Tesiri", Arap-Türk İlişkilerinin Geleceği Semineri: 15-18 Kasım 1993 Beyrut-Lübnan, s.197.

şılığında bazı vaatlerde bulunması pek mantıklı değildir. Tıpkı Ceza Hukuku'ndaki "adi rüşvet" gibi Türkiye bir devlete zaten yapmaması gereken bir şeyi yapmaması için bir karşılık vermektedir.⁷² Türkiye, tabii ki, aşağı kıydaşlara su bırakacaktır. Fakat böyle bir "alışveriş" pek gerekli ve doğru olmasa gerektir.

İki protokolün getirdiği bir diğer sorun da menfaatlerin dengesizliğidir. "Resmi irtibatlandırma" ve "yapılan alışveriş" birer sorun olsa da bu ikisi ancak menfaatlerin dengesizliği nedeniyle sonuç doğurmaktadır. Türkiye, Ekonomik Protokol ile objektif yükümlülük (fırat'tan Suriye'ye 500 m³/sn su bırakmak) altına girmiştir. Bu herkesin kolaylıkla tespit edebileceği bir yükümlülüktür. Suriye'nin bunun karşılığında üstlendiği yükümlülük ise subjektiftir. "PKK ile mücadelede Türkiye'ye yardım", tanımlanması, ileri sürülüp ispat edilmesi çok zor olan soyut bir yükümlülüktür. Suriye bu konudaki herhangi bir itirazı cevap vermekte pek zorlanmamaktadır. PKK'ya destek olmadığını, göz yummadığını söylemesi bile bir açıdan yeterli olurken Türkiye'nin böyle bir şansı yoktur. Ya 500 m³/sn ortalama su vermiştir ya da vermemiştir. Bu "alışverişin" bir zararı daha vardır. Su sorunu her gündeme geldiğinde "PKK" konusunu gündeme getiren Türkiye PKK herhangi bir şekilde ülke gündeminden çıktığında su politikasında önemli problemlerle karşılaşabilecektir.⁷³ Bu nedenle Suriye'nin yeni bir protokol, daha fazla su gibi itirazları olduğunda Türkiye'nin "PKK ile mücadelede

⁷² Denk, op.cit., s.32.

⁷³ Ibid., s.32,33.

destek" ten başka söyleyeceği şeyler olmalıdır. Daha doğrusu bu konudaki Türkiye politikası daha açık ve net olmak zorundadır. Yeni bir protokol yapma konusunda ise Türkiye yeni ve nihai bir antlaşmanın yapılmasına pek sıcak bakmamaktadır. "Nihai tahsisle imkan sağlayacak verilerin eksikliği"⁷⁴, yeni ve nihai bir antlaşma isteğine karşı verilen cevaptır. Türkiye su miktarı ve sulanabilir toprak konularında kesin verilerin olmadığını belirtmekte ve bu konuda resmi beyanlar ile yabancı uzmanların görüşleri arasındaki büyük farka dikkat çekmektedir.⁷⁵ Özellikle sulanabilir toprak miktarında resmi beyanlar ile uzman görüşleri ve uluslararası kuruluşların raporlarındaki veriler arasında uçurum olduğunu vurgulamaktadır. Öte yandan Türkiye'nin resmen açıkladığı bu nedenin yanında nihai tahsis istememesinin iki nedeni daha olduğunu söyleyebiliriz. Birincisi, uluslararası alanda rüzgarın aşağı kıydaşlar lehine esmesidir. Harmon Doktrini ile tamamen menba ülkesine, Mutlak Bütünlük İlkesi ile de tamamen mansab ülkesine hak tanıyan uluslararası camia artık orta yolu benimsemektedir ve bunu gerçekleştirmek için de öncelikle aşağı kıydaşların hakkını garantiye alma eğilimindedir. Özellikle dünyanın en önemli mansab ülkelerinden Mısır'ın Arap Birliği içindeki konumu ve Arap Birliği'nin son yıllardaki tutumu bunu ispatlar niteliktedir. Tüm bunlara bir de götüğe siyasetleşen bir sorunda uluslararası alanda yalnız kaima korkusu eklenince, Türkiye konunun

⁷⁴ Bilien, op.cit., s.91.

⁷⁵ Bu konudaki çeşitli görüşlerin yer aldığı tablolar için bkz. Ek 6.

uluslararası platformlarda ele alınmasını ve çözüm aranmasını istememektedir. Türkiye'nin şu anda nihai tahsis istememesinin ikinci nedeni ise GAP ile ilgilidir. Yapılan her aşaması ile bölgeye canlılık getiren GAP kısa zamanda kişilerin, ulusal ve uluslararası yatırım ve ticaret şirketlerinin faaliyet gösterdiği, fayda elde ettiği bir yer durumuna geçecektir. Bu, bölgedeki insanların, şirketlerin ve uluslararası kuruluşların bölgede zamanla yerleşmiş menfaatleri olacağı anlamına gelmektedir. Yani GAP'ın içinde ve dışında çıkar grupları oluşacaktır. Bölge insanı suyun azalmasına tepki gösterecek ve bu durum uluslararası toplumu etkilemeye bile en azından Türkiye'nin resmi görüşmelerde bir kozu olacaktır. Fakat daha da önemli uluslararası çıkar gruplarıdır. Bu gruplar hem uluslararası hukuk kuruluşları hem de devletler nezdinde yapacakları "lobby" faaliyetleri ile Türkiye'nin GAP'ta kullandığı su konusunda Türkiye lehine karar alınmasında çok etkili olacaktır. İşte bu nedenle Suriye ve Irak henüz su kavgı yaşamazlar da -ve kaynaklarını yerinde kullanırlarsa daha uzun süre yaşamayacak olsalar da üç ülkenin son durumu belirlemesini istemektedirler. Henüz GAP'ın kendi çıkar gruplarını yaratamamış olduğu ve bunun için süreye ihtiyacı bulunduğu gözönünde tutulunca Türkiye'nin harekete geçmek için acele etmemesi -kendini açtıktan- son derece doğal olsa gerektir.

1987 Protokolü ile aşağı kıydaşlara gidecek su 500 m³/sn olarak belirlendikten iki yıl sonra,

1989'da, Suriye ve Irak bir protokol imzalamış ve Türkiye'den gelen suyu (%42 Suriye, % 58 Irak şeklinde) paylaşmışlardır⁷⁶. Sulamın paylaşımı ile ilgili son protokol olan 1989 Protokolü ile dolaylı da olsa üçlü paylaşım sağlanmıştır. Ne var ki üç devletin birlikte (üçlü) karar vermemiş olması sorunu çözüme kavuşturmamış ve günümüze taşınmıştır. Bu protokol Suriye ve Irak tarafından "gelen miktarı az buluyoruz ama o zaman yeterli idi ve paylaşmamız gerekiyordu", şeklinde değerlendirilmektedir.

2. Kıydaş Ülkelerin Tezleri

a) Suriye

Suriye, Dicle ve Fıratın uluslararası sular olduğunu savunmakta ve bu iki nehrin kıydaşlar arasında paylaşılması gerektiğini ileri sürmektedir. Bu paylaşım için de bir "matematiksel formül" önermektedir. Öneriye göre talepler ve arz belirlendikten sonra eğer arz talebi karşılamaya yetmez ise artan miktarın her kıydaşın talebinden oransal olarak azaltılması yoluna gidilecektir⁷⁷.

Suriye'nin bir diğer itirazı ise Atatürk Barajı'nın rezervuarının dolumu ile ilgilidir. Suriye rezervuarın dolumu sırasında aşağıya su bırakılmamasını iyi komşuluğa, uluslararası hukukun getirdiği "önemli zarar (significant harm)" vermeme ilkesine aykırı bulduğunu söylemekte ve Türkiye'nin amacının suyu siyasi baskı aracı olarak kullanmak olduğunu

76 Yeni Yüzyıl, 11.01.1986

77 Orta Doğu'da Su Sorunu, Bölgesel ve Sınırtaşın Sular Daire Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı, Ankara, 1986, s.15.

ileri sürmektedir. Suriye diğer projeleri de bu nitelikte olduğunu ve temelde GAP'ın amacının bölgedeki diğer ülkeleri kontrol etmek olduğunu savunmaktadır.⁷⁸ Ayrıca Türkiye tarafından 1988'de resmen ortaya atılan Barış Suyu Projesi'ni de eleştiren Suriye, Türkiye'nin amacının bölgeyi kendine bağımlı kılıp domine etmek olduğunu da savunmaktadır. Suriye, ayrıca, Türkiye'nin su satma önerisi ile su fazlası olmadığı yönündeki tezi ile çeliştiğini de vurgulamaktadır. Suriye su sorununun uluslararası yollarla çözülebileceğini ileri sürmektedir. Uluslararası Hukuk Komisyonu'ndaki çalışmaların bir an önce bitirilmesi ile ortaya çıkacak kuralların tüm tartışmalara son vereceğini, sorunun ancak uluslararası kuruluşlar nezdinde yapılan müzakereler veya hakemlik yolu ile çözülebileceğini savunan Suriye, BM'nin de işe karışması gerektiğini vurgulamaktadır.⁷⁹

Suriye'nin bir diğer tezi 1987 Protokolü ile ilgilidir. Suriye bu protokolün süresinin dolduğunu ileri sürmektedir. Eskidiğini ve artık ihtiyaca cevap vermediğini söylediği bu protokolün yeni ve kalıcı bir antlaşma ile değiştirilmesini öneren Suriye bu isteğine hukuki dayanağı yukarıda incelenen 6. maddeden almaktadır.

Suriye ayrıca GAP ile Türkiye'den gelen suların niteliğinde değişiklik olduğunu ve suların kirlendiğini de ileri sürmektedir.

b) Irak

⁷⁸ Water Issues Between Turkey, Syria and Iraq, s.26,27.

⁷⁹ Ibid, s.27; Yeni Yüzyıl, 04.01.1996.

Irak'ın su sorunu ile ilgili öne sürdüğü en önemli tez "müktesep haklar"dır. Tarih boyunca Mezopotamya'ya hayat veren nehirlerden su kullanımını bölgede yoğun olarak gerçekleştirmiş ve bu amaçla yapılan su sistemleri günümüzde de devam eden haliyle Dicle ve Fırat'ın yüzyıllardır aralıksız kullanılmamasını sağlamıştır. Yüzyıllardır olan kullanım bölgesinde bir hayat tarzı oluşturmuş ve bölge insanının hayatına şekil vermiştir. Eski sistemler ve bunlara bağlı kullanım artık kazanılmış hak niteliğindedir ve diğer kıydaşlar (riparians) bu durumu dikkate almak zorundadır.

Irak'ın bir diğer argümanı ise Atatürk Barajı rezervuarının dolumu ile ilgilidir. Irak, Türkiye'nin kendisini uyarmadığını, önceden bilgi vermediğini ve bunun uluslararası hukuka aykırı olduğunu ileri sürmekte ve yapılan her yapı ile Türkiye'nin kendisine zarar verdiğini vurgulamaktadır. Irak ayrıca Türkiye ile Suriye arasında yapılan 1987 Protokolü'nün sona erdiğini ve yeni yapılacak protokol ile en az 700 m³/sn su bırakılmasının gerektiğini söylemektedir. Fırat 1000 m³/sn civarında su aktığına göre bunun 1/3'ü Türkiye'nindir⁸⁰. Böyle bir miktarı belirten Irak öte yandan matematiksel formülle paylaşım önermektedir. Fırat ve Dicle'nin birer uluslararası su olduğunu dolayısıyla paylaşımaları gerektiğini savunan Irak önerdiği bu formülle doğrudan "her ülkeye 1/3" tezini de kendisi yürütmektedir. Çünkü bu formüle göre ülkeler

⁸⁰ Yeni Yüzyıl, 04.01.1996; Water Issues Between Turkey, Syria and Iraq, s.23-25.

öncelikle mevcut olan, sonra inşa halinde olan ve en son olarak da planlanan projelerine göre taleplerini açıklayacaklar ve hidrolojik bilgi takası yapacaklardır. Tüm veriler Ortak Teknik Komite'de toplanacak ve arzun talepleri karşılayamaması halinde ise arz, mevcut, inşa halinde olan ve planlanan projelere sırasıyla paylaşılmacaktır⁸¹.

Görüldüğü gibi bir yandan ortak suların 1/3'er olacak şekilde paylaşılması gerektiği ileri sürülmekte, öte yandan "kazanılmış haklar" tezinin etki edeceği matematiksel formül önerilmektedir. İktisi bir devletin masaya koyacağı bir dosyanın parçalarından çok alternatif tezler görüldüğü sergilenmektedir.

c) Türkiye

Türkiye, Suriye ve Irak'ın kazanılmış haklar tezine karşı çıkmakta, iki kıyıdaşın bu tezi Türkiye'den daha fazla su almak için ileri sürdüklerini savunmaktadır. Türkiye ayrıca "kazanılmış haklar" kavramının ortak suların hakkaniyete uygun kullanımında dikkate alınan verilerden sadece biri olduğunu ve bir başına belirleyici olmadığını söylemektedir. Türkiye, Irak'ın kazanılmış hakları amaçladığını ve Dicle'den Fırat'a aktarım teklifini de buna dayanarak reddettiğini ileri sürmektedir⁸².

Türkiye, aşağı kıyıdaşların Atatürk Barajı re-

81 Orta Doğu'da Su Sorunu, s.14.

82 Ibid., s.27-30.

zervuarında su tutulması dönemiyle ilgili tıtrazlarını ise herşeyin 1987. Protokolü'ne uygun olduğu şeklinde yanıtlamaktadır. Rezervuarda 13 Ocak 1990-13 Şubat 1990 tarihleri arasında su tutulduğunu, 23 Kasım 1989'dan su tutulmaya başlanan 13 Ocak 1990'a kadar Suriye'ye ortalama 763 m³/sn su bıraktığını ve 23 Kasım 1989-13 Şubat 1990 arasında 509 m³/sn'lik bir ortalamanın elde edildiğini belirtmektedir.

Türkiye, GAP'ın aşağı kıyıdaşlara da faydası olduğunu, suları düzenleyerek hem onları taşkınlardan ve kuraklıktan koruduğunu hem de her mevsim düzenli su almalarını sağladığını vurgulamaktadır. GAP'ın suların niteliğine çok olumsuz etkileri olmadığını ileri süren Türkiye, Irak ve Suriye'nin verimsiz, yanlış ve akılcı olmayan kullarımları ile suyu israf ettiklerini de belirtmektedir. Türkiye ayrıca aşağı kıyıdaşların açıkladıkları "sulanabilir topraklar" miktarının gerçekleri yansıtmadığına, resmi rakamlarla yabancı uzmanların verdiği rakamların neredeyse yarı yarıya olduğuna da dikkat çekmektedir⁸³.

Türkiye sorunun çözümü için kısaca Üç Aşamalı Plan olarak bilinen bir program önermektedir. Gerek önemi gerekse uluslararası gelişmelere paralelliği nedeniyle destek gören plan aşağıda "Çözüm ve İşbirliği Arayışları" başlığı altında ele all-

83 Çeşitli rakamların yer aldığı tablo için bkz. Ek 6.

macaktır.

3. Kıydaş Ülkelerin Fırat ve Dicle'den Talepleri ve Bu Taleplerin Karşılanabilmesi Sorunu

Sulama için kıydaşlarca kullanılan su miktarı, sulanacak arazi ve her ülkenin kalkınma için yaptıkları plan ve tasarımların projeler diğer kıydaşlar için tam olarak bilinmeyen konulardır. Durum böyle olunca hangi ülkenin ne kadar su kullandığı, ne kadar suya ihtiyacı olduğu da tam bilinmemektedir. Kıydaşlar iki nehirde hangi miktarda su talep ettiklerini çeşitli platformlarda beyan etmişlerdir. Tarafların istedikleri miktarlara bakmadan da tahmin edileceği gibi ülkelerin talepleri alt alta yazılıp toplandığında her iki nehir de talepler karşısında yetersiz kalmaktadır. Tarafların nehirlere katkıları ve tüketim talepleri aşağıdaki tablolarda belirtilmiştir⁸⁴.

FIRAT

	Türkiye	Suriye	Ara Toplam	Irak	Toplam
Fırat Su Potansiyeli (milyar m ³ /yıl)	31.58 (%88.7)	4.00 (%11.3)	35.58 (%100)	0.00 (0.00)	35.58 (%100)
Fırat Tüketim İstekleri (milyar m ³ /yıl)	18.42 (%51.8)	11.50 (%32.3)	29.92 (%84.1)	23.00 (%64.4)	52.92 (%148.5)

DICLE

	Türkiye	Suriye	Ara Toplam	Irak	Toplam
Dicle Su Potansiyeli (milyar m ³ /yıl)	25.24 (%51.8)	0.00 (0.00)	25.24 (%51.8)	23.43 (%46.2)	48.67 (%100)
Dicle Tüketim İstekleri (milyar m ³ /yıl)	6.87 (%14.2)	2.80 (%5.3)	9.67 (%14.5)	45.0 (%92.5)	54.67 (%112)

Bu tablolardan da anlaşıldığı gibi:

Türkiye: Fırat'a 31.58 m³/yıl su vermekte (%88.7), 18.42 milyar m³/yıl (toplam suyun % 51.8'i) su talep etmektedir. Dicle'ye ise 25.24 milyar m³/yıl su vermekte (%51.8), 6.87 milyar m³/yıl (toplam suyun %14.2'si) su talep etmektedir.

Suriye: Fırat'a 4 milyar m³/yıl su vermekte (%11.3), 11.50 milyar m³/yıl (toplam suyun

84 Kaynak: Akmandor, op.cit., s.20-24. Çok uzak farklarla ayrı bir tablo için bkz. Water Issues Between Turkey, Syria and Iraq, s. 7.9. Öte yandan Dicle'ye Irak'tan 31.4 milyar m³, Türkiye'nin ise 21.3 milyar m³ katkısı olduğu yönünde bilgi için bkz. Bilen, op.cit., s. 50.

%32.3'ü) suya ihtiyacı olduğunu açıklamaktadır. Hiç su vermediği Dicle'den ise 2.60 milyar m³/yıl (toplam suyun %5.3'ü) su istemektedir.

Irak: Su vermediği Fırat'tan 23 milyar m³/yıl (toplam suyun %64.4'ü) su talep etmektedir. 23.43 milyar m³/yıl (%48.2) su verdiği Dicle'den ise 45 milyar m³/yıl (toplam suyun % 92.5'i) su talep etmektedir.

Böylece toplam 84.25 milyar m³/yıl suya sahip olan iki nehirde üç ülkenin toplam talebi 107.39 milyar m³/yıl olmaktadır. Tabii ki en çok Irak'ın talepleri dikkat çekmektedir. Nitekim hiç su vermediği Fırat'tan 23 milyar m³/yıl; 23.43 milyar m³/yıl su verdiği Dicle'den de 45 milyar m³/yıl su istemektedir. Ara toplamlar da Irak'ın diğer iki ülkeye oranla çok daha fazla su istediğini göstermektedir. Öte yandan Suriye ve Irak'ın toplam taleplerine bakıldığında, bu iki ülkenin hemen hemen her bir nehrin tüm potansiyelini talep ettikleri görülecektir. Özellikle Irak'ın talepleri pazarlık payı olarak dahi adlandırılmayacak fazlalıktadır. Fırat ve Dicle'nin su potansiyelleri sınırlı olduğuna göre yapılacak şey işbirliği ile gerçek ihtiyaçları belirlemek ve su isteklerini makul seviyelere çekmektir. Bu konuda önerilen en ciddi ve tutarlı çözüm yolu olan "Üç Aşamalı Plan" aşağıda ele alınacaktır.

4. Bölgenin Karakteristikleri ve İşbirliğinin Olanaklılığı

OrtaDoğu, gerginliğin, anlaşmazlığın uzun yıllardır hüküm sürdüğü bir bölgedir. Filistin Sorunu

ve Arap-İsrail Savaşları, I. Körfez Savaşı ve son olarak II. Körfez Savaşı bölgedeki sıcak çatışmalardır. Bir türlü (nihai) barışa ve huzura kavuşamayan bölgenin temel sorunu mevcut yönetimlerdir. Sykes-Picot Antlaşması'nın oluşturduğu yapay sınırlar ve her bir ülkedeki otoriter yönetimler bölgenin geleceğini belirlemektedir. İktidarın devamı için "ötekine"⁸⁵ yani düşmana ihtiyaç duyan iktidarlar, her zaman için birkaç dış soruna (düşmana) sahip olmuş ve bunu halkı birarada tutmak, korkutmak ve sindirmek için kullanmışlardır. Komünizmin dışında olan Filistin-İsrail sorunu ve yarıttığı belirsizlik ortamı içte demokrasinin gelişmediğine işaret eder. Tek adam yönetimleri ve Arap ülkeleri içinde liderliğe oynama sürecinde yaşanan olaylar bölgede bir "güvensizlik" ortamı doğurmuştur. Hiç bir ülke bir diğerine güvenmemekte, atılan her adım en kötü ihtimaliyle değerlendirilmektedir. (Tabii ki bu ortamda içinde iyi niyet ile ibâdeşmayan adımların da atıldığını söylemek yerinde olacaktır.). Halklar arasında da çok iyi ilişkiler olduğu söylenemez. Ortak din pek birleştirici olmamış, İsrail olayı haric, devletlerin de birliktelik hareket etmelerini sağlamamıştır. Soğuk savaşın bitimi ile durum daha da karmaşıklaşmıştır. Nitekim, 1980 öncesinde her ülke bir tarafta yer almakta ve iki kutup arasındaki savaşın önleyen "denge"den yararlanmaktaydı. İki kutuplu dün-

85 Birinci topluma bağlayan en önemli öge olan "ötekine" özellikle toplumun bu naimli dönemlerinde keskinleşir. Diğer öge "biz bilince" herhangi bir nedene zayıf ise ötekine birinci topluma ayakta tutar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Baskın Oran, Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği-Kara Afrika Modeli, Ankara, Bilgi Yayinevi, 1977, s. 15-16.

yanın sonu ile devletler birden "ortada" kalmış, artık sığınacak yer, koruyacak "abi" kalmamıştır. Günümüzde her lider siyasi bilgi, tecrübe ve zekasını kullanarak yeni gelişmelere yön vermek istemekte ve yeni Ortadoğu düzeninde önemli rol oynamak için çalışmaktadır.

Bölgedeki dengeleri bölgeyi modern bir sömürge haline getiren batılı ülkeler de etkilemektedirler. Petrolün bulunması ile bölgeye ilgiyi iyice artan Batı, 1970'lerde İngiltere ile ABD arasındaki nöbet değişiminden sonra stratejisini daha da yerleştirmiş ve bölgede her olay genelde Batının özeldir ABD'nin "bilgisi dahilinde" gerçekleştirmiştir. Uluslararası ilişkiler bir yana ülkelerin iç politikaları da doğrudan ABD'nin inisiyatifine geçmiş, "realpolitik" denen (ekonomik) çıkar takibini çok iyi uygulayan ABD'nin tercihleri bölgedeki dengeleri belirlemiştir. Özellikle petrolün batı piyasalarına istikrarlı bir fiyatla belli bir süreklilikte akmasını temel eksen alan ABD dış politikasının bölgedeki başatlığı, kuşkusuz, su sorunu açısından da çok önemli bir etkidir. Ortadoğu Barış Süreci'nde ABD'nin Türkiye'ye Golan Tepeleri'nin en azından su kaynaklarını İsrail'e vermesi karşılığında Suriye'ye Fırat'tan daha fazla su vermesini -dolaylı da olsa- teklif etmesi ABD'nin su sorununa müdahalesini göstermektedir. Zaten suyun ayrılmaz parçası olduğu Barış Süreci nedeniyle bu durum kaçınılmazdır. "Su'yun henüz tam bir "uluslararası sorun" olmamış olması nedeniyle bu konuda Batının tavrının ne yönde olacağı da net değildir.

Su günlerde Türkiye, Mısır, Ürdün, İsrail ve Fırat'ın örgütlü işbirliğine gidebilecekleri yönünde gelişmeler olsa da su konusunun bu oluşumu hiç etkilemeyeceğini söyleyebilmek zordur. Nitekim, dört büyük nehrinin üçü, toplam suyunun % 85'i bölge dışından gelen Arap ülkelerinin hepsi bir "aşağı kıydaş ülkesi"dir. Bu nedenle, uyulacak kuralları yokluğu nedeniyle siyasi yönü ağır basan sorunda Mısır'ın tavrının Türkiye'den yana olacağı söylemek zor olacaktır.

İsrail ise Türkiye'den su satın almayı istemektedir. Son yıllarda ikili ilişkilerin hiç olmadığı kadar iyi bir durumda olmasının da getirdiği yumuşak hava ile su satma gündeme gelmiştir. Öte yandan Ortadoğu Barış Süreci'nin en önemli konularından biri olan su sorusunda İsrail'in Golan Tepeleri'ni Suriye'den almayı ve Türkiye'nin de Suriye'ye Fırat'tan daha fazla su vermesini istediğini görüyoruz. Türkiye bu öneriyi pek sıcak bakmamaktadır. Hiçbir zaman doğrudan taraf olmadığı Barış Sürecine katılmak ve suyu böyle bir parçaya konu etmek istemediğinden; kendisini Ortadoğu bölgesinin bir parçası görmediğinden ve bölge sularının bir bütün oluşturmadığını dolayısıyla böyle bir "dengeleme"nin söz konusu olmayacağını savunduğundan dolayı, Türkiye kendisine yapılan bu teklife pek sıcak yaklaşmamaktadır.

Türkiye, Suriye ve Irak, işbirliği bir yana, sorunların belirleneceği bir diyalog ortamına dahi hazır değildir⁸⁶ ve bunun önündeki en büyük engel

⁸⁶ OTK toplantılarının birinin en güzel örneğidir. *supra*, s. 38.

de ülkelerin iç politikaları ve iç politika-dış politika ilişkileridir. Halkın dikkatini dış tehditlere yönelterek varlığını devam ettirebilen ve bu amaçla gerçekleri saklayan ve/veya çarpıtan yöneticiler varken Dicle ile Fırat'ın üç ülke arasında işbirliği fırsatı olacağını düşünmek pek mantıklı olmayacaktır.

Kıscası **güvensizliğin kural, bağımlılığın fobi** olduğu bir bölgede nihai çözümlere ulaşmak ve işbirliğine gitmek kısa ve orta vadede pek mümkün görünmemektedir. Ayrıca genelde bir savaş ile oluşan ortak acı hissedilmeden kalıcı barışın olmadığı, sağlanmadığı da bir gerçektir. Kaldı ki ortak acı bile ancak o yönde bilinç ile barışa çevrilebilmekte; yoksa acı, acıyı doğurmaktan başka bir işe yaramamaktadır⁸⁷.

5. Çözüm (İşbirliği) Arayışları

Türkiye, Suriye ve Irak arasındaki su sorununun aşılmasına yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Çözümü amaçlayan bu öneriler ister istemez işbirliği anlamına da gelmekte, daha doğrusu işbirliğini gerektirmektedir. Bölgede işbirliğinin olanaklılığı yukarıda incelendiğinden burada tekrar ele alınmayacaktır. Ne var ki her önerinin -kendine has özellikleri nedeniyle- uygulama şansına yine her öneri anlatılırken değinmek kaçınılmaz olacaktır.

a) **Üç Aşamalı Plan:** Genelde bu adla bilinen önerinin tam adı "Dicle-Fırat Havzası Sınırtaşan Sularının Optimum, Aktılcı, Hakça Kullanımı: Üç Aşa-

87 Baskın Öran, 1996-1997 Öğretim Yılı A.Ü. S.B.F. Uluslararası Güncel Sorunlar Ders Notları.

malı Plan'dır. Türkiye'nin sorunun çözümü için öne sürdüğü temel önerilerden olan plan uluslararası hukuktaki eğilimler ve gelişmelere uygun hususlar içermektedir. Plana göre ilk aşamada tüm bölgesel su kaynaklarının ortak envanteri çıkarılacak; ikinci aşamada tüm havzadaki tarıma elverişli topraklar incelenerek sınıflandırılacak ve toplam su tüketim ihtiyacı hesaplanacaktır. Planın son aşamasında ise ilk iki aşamanın sonuçları karşılaştırılarak en ras-yonel tarım sulama projelerinin nasıl uygulanacağı tesbit edilecek ve her ülkenin su ihtiyacı belirlenerek -varsa- su açığı telafi edilecektir⁸⁸. Türkiye'nin bu planda temel referans noktası Dicle ve Fırat'ın tek havza olduğuudur. Havzanın, "bir nehrin denize ya da göle döktüğü yere kadar olduğu alanda su aldığı ya da alabileceği çanağın sınırları içindeki bölüm", şeklinde tanımlanabileceğini göz önünde tutarsak, Türkiye'nin bu görüşte gerçekçi kriterlere dayandığını söyleyebiliriz. Fırat ve Dicle'nin tek havza kabul edilmesi ile halen Thartar Kanalı'nda olduğu gibi Fırat, Dicle'den beslenebilecek ve Irak'ın Fırat'tan talepleri karşılanabilecektir. Türkiye havza planlamasını tarafsız bir firmanın yapabileceğini ve Dünya Bankası'nın denetleyebileceğini de kabul etmektedir⁸⁹.

Bu plan en başta, Fırat ve Dicle'nin uluslararası su olduğu ve kendi haklarının çiğnendiği düşüncesi ile Irak ve Suriye tarafından reddedilmektedir. İkinci

88 Gün Kılı, "Ortaadığı Su Sorunu: Çözüm Önerileri", Su Sorunu Türkiye ve Ortadığı, s.476; ayrıca Üç Aşamalı Plan'ın ayrıntılı anlatımı için bkz. Water Issues Between Turkey, Syria and Iraq, s. 35-38.

89 Gray, op. cit., s. 248.

ci İtiraz noktası ise Fırat ve Dicle'nin tek havza olduğu, iki ayrı havza olduğu şeklindedir. Dicle'yi büyük ölçüde tek başına kullanan Irak'ın bu savla Fırat'tan mümkün olduğunca fazla su almayı amaçladığı genel kanıdır. İki ülkenin bir diğer önemli itirazı da ülkesel egemenlikle ilgilidir. Nitekim, tarım politikalarına karışmanın egemenliklerini zedelediğini ileri süren ülkeler, bu planı egemenlik haklarına müdahale olarak yorumlamaktadırlar. Türkiye'nin temel çözüm politikası olan bu planın başarıya ulaşması Irak ve Suriye'nin tutumlarına bağlıdır. Suriye ve Irak'ın kalkınmayı kıt (bireysel) kaynaklar ile yapmaya çalışmak ile işbirliği sonucu artan bölgesel refahtan pay almak arasında karar vermesi gerekmektedir. Öte yandan bölgenin hiçbir alanı ile bir uluslararası işbirliğine hazır olmadığı ortadadır. Ekonomik bir kaynak bir işbirliği için her zaman çok elverişli olmuşsa da önemli olan niyettir. Bu ise, bölge açısından, tarihi, siyasi, kültürel, konjonktürel olsun birçok sebepten dolayı yakın tarihte pek mümkün görünmemektedir.

b) Barış Suyu Projesi: Ortadoğu'daki su sorununa çözüm bulma amacıyla dönemin başbakanı Turgut Özal tarafından 1986 yılında ortaya atılan, 1987 Protokolü'nde atfı yapılan ve taraflara 1988 yılında resmen önerilen bir projedir. Proje ile Suriye ve Ceyhan'ın ihtiyaç fazlası sularını iki ayrı boru hattı ile Ortadoğu'ya satma amaçlanmaktadır. Projenin ön fizibilite çalışmaları Brown and Root Engineering and Construction International firması tarafından yapılmış ve aşağıdaki veriler elde edilmiştir.

60

Proje, Doğu ve Batı olmak üzere iki hat içermektedir. Batı Hattı güzergahı Türkiye'de Seyhan, İslahiye ve Kilis; Suriye'de Hama, Humus, Halep ve Şam; Ürdün'de Amman ve S.Arabistan'da Yanbu, Medine, Mekke ve Cidde'dir. 2700 km uzunluğunda olacak boru hattı günde 3.5 milyon m³(1.260 milyar m³/yıl) su taşıyacaktır. Toplam 8.5 milyar ABD dolarına tamamlanacak hat sonucu 1 m³ su 0.84 ABD dolarına mal olacaktır.

Doğu Hattı ise Türkiye'de Ceyhan ve Kilis'ten geçerek Batı Hattı ile birleşip Suriye, Ürdün ve Suudi Arabistan'dan geçecek daha sonra Kuveyt, Bahreyn, Katar ve BAE'ye kadar uzanacaktır. 3.900 km uzunluğunda olacak hat, günde 2.5 milyon m³ (900 milyon m³/yıl) su taşıyacaktır. Toplam 12 milyar ABD dolarına tamamlanacak hat sonucu 1 m³ su 1.07 ABD dolarına mal olacaktır⁹⁰.

Gerginliği ve bölge içi güvensizliği yumuşatması için "Barış Suyu Projesi" olarak adlandırılan proje diğer ülkeler tarafından reddedilmiştir. Taşıyacağı yaklaşık 2.16 milyar m³ su ile (Ürdün nehri 1.5 milyar m³ su taşıyor) alacak ülkeler için büyük önem taşıyan projeye Arap ülkeleri soğuk bakmaktadır. Projeye karşı yapılan ilk İtiraz Türkiye'nin diğer nehirlerden su satacağına Fırat ve Dicle'den daha fazla su bırakması gerektiği yönündedir. Madem Türkiye'nin satacak kadar fazla suyu vardır, "ortak" kaynaklardan daha fazla su bırakarak sorun çözülebilir. Bu ülkelerin gerek resmi gerek

90 Akmandor, op. cit., s. 34; Kut, "Ortadoğu Su Sorunu: Çözüm Önerileri", s. 481.

akademik yoldan yaptıkları açıklamalarda en büyük endişelerinin bağımlılık olduğu anlaşılmaktadır. Araplar, kendilerini projenin ortadından çok Türkiye'ye bağımlı hissetmektedirler⁹¹. Vananın kendi ellerinde olmasını isteyen Arap ülkelerinin projeye soğuk bakmasının bir diğer nedeni de Türkiye'nin bölgede söz sahibi olmasını istemeleridir. Bunda Türkiye'nin resmi ağzıdan yaptığı açıklamaların etkisinin de olduğu bir gerçektir. Özellikle Turgut Özal'ın bölgenin başat gücü olma isteği ve çabası da gözönüne alınca bu karşı iddiaların pek de gerçeklerden uzak olmadığı ortadadır⁹². Türkiye'nin bir "confidence building" olarak tanımladığı projenin uluslararası ilgi ile karşılaşsa da sempati kazandığını söylemek zordur. Nitekim son zamanlarda Türkiye bu projeden vazgeçmiştir ve konuyu gündene getirmemeye özen göstermektedir. Bunda en önemli etken Türkiye'nin su zengini olarak algılanabileceğinin (alınmıştır) fark edilmesidir. Artık Türkiye'nin su kaynaklarını, mevcut ve potansiyel kullanımlarını göstererek hiç de su zengini olmadığını hatta yakın gelecekte kendi kendini ancak idare edebileceğini

91 Meczûb, op.cit., s.211.

92 "Her iki boru hattından verilecek içme suyu, bölge ülkelerinin %25 ihtiyacını karşılayacaktır. (...) Kabul etmek lazım ki, boru hattından istifade eden ülkeler bu suya bağımlı hale geldikten sonra, Türkiye'nin bölge ülkeleri arasındaki politik mevkiî son derece güçlenecektir". T.Özal'ın özel Danışmanı Cem Durna'nın 1987'de "Su Güvenliği" adlı konferansia söyledikleri Türkiye'nin o dönemdeki durumunu gösterir niteliktedir. Bkz. Meczûb, op.cit., s.206, 207.

93 Su zengini olmada alt sınırlı kişi başına 10.000 m³ sudur (Kanada ve ABD gibi). Türkiye'de bu miktar 4108 m³ iken Irak'ta 6580 m³ ve Suriye'de 3350 m³'ür. Bkz. Meczûb, op.cit., s.224.

dile getirmeye başladığını görüyoruz⁹⁴. Bir diğer etken de bu tür projelerde boru hatlarının çetkiciliği yitmesidir. Nitekim, ülkeler liman tesislerinden tankerlerle satış gibi daha ucuz yöntemler bulmuştur. Ayrıca bu tür satışla "müşteri" sayısı belirli bir miktarda kalmaktan çıkmış, su ihtiyacı olan ve isteyen her ülke potansiyel müşterisi haline gelmiştir.

Bu düşüncelerin yanında bir de projeden kaynaklanan ve uygulama aşamasına geçilmesini engelleyen sorunlar vardır. Seyhan ve Ceyhan'ın son 30-40 yıllık akımları karşılaştırdığında minimum akımlarının sırasıyla 1.502 milyar m³/yıl ve 0.212 milyar m³/yıl olduğu görülecektir⁹⁵. Yani bu seviyede akışlar olduğu zaman nehirler projeyi karşılayamayacak ve satış aksayacaktır. Bu, proje kapsamında depolama ve pompalama gibi ek tesislerin gerekliliğine işaret etmektedir. Fakat ön fizibilite çalışmalarında bu tesisler hesaba katılmamış ve maliyet olabilecektenden daha az hesaplanmıştır⁹⁶. Boru çapları, sayıları, inşaa aşamaları ve güzergah, mevcut siyasi, ekonomik ve fiziki durum göz önünde tutularak tekrar hesaplanmaya muhtaçtır.

c) Manavgat Projesi: Yukarıda anlatılan nedenlerle vazgeçilen boru hatlarıyla Ortadoğu'ya su satma fikrinden sonra ortaya çıkan ve bitime aşamasından olan proje Antalya'daki Manavgat Çayı'nın sularını yapılacak tesis ve limanlar vasıtasıyla ithiyacı olan ülkelere satma amaçlıdır.

94 Bilen, op.cit., s.72.

95 Orta Doğu Ülkelerinde Su Sorunu, s.100.

96 Akmanol, op.cit., s.35.

Proje ve çerçevesinde içme suyu ve ham su olmak üzere iki çeşit su iki ayrı nitelikte tankerler veya "deniz anası torbalar" ile ihraç edilecektir. Yılda 180 milyon m³ su satılması planlanmaktadır. İçme suyunun 1 dolara, ham suyunun 0.6-0.7 dolara mal olması beklenmektedir.⁹⁷ Projeyle en ilgili ülkeler başta İsrail olmak üzere Ege Adaları, Kıbrıs, Fİ-listin, Ürdün ve Libya'dır. Diğer su elde etme yollarına göre ucuz olan projeye (petrolü olan) Arap ülkeleri pek sıcak bakmamakta, desalinizasyon yolunu, vatanın kendi ellerinde olmasını istedikleri için, tercih etmemektedirler. Arap ülkelerinin İsrail'in proje kapsamında Türkiye'den su alacağı için projeye itiraz etmelerinin yanında, İsrail, suyu diğer alternatiflerin aksine müttefik bir ülkeden hem de ilk elden alabileceği için projeye büyük ilgi göstermektedir.

6. Son Gelişmeler Işığında Ülkelerin Tutumları

Özellikle 1987 Protokolü'nden sonra Türkiye ile Suriye arasındaki sorunlar "su" ve "PKK'ya destek olma" ekseninde olmuştur. Büyük çaplı her PKK eyleminden sonra Türkiye Suriye'yi 1987 Güvenlik Protokolü yükümlülüklerine uymaya çağırılmış ve çoğunda da kendisinin su konusundaki yükümlülüklerine uyduğunu bu çağrının yanına eklemiştir. Türkiye, suların doğal kaynak olduğunu, kullanımda Türkiye'ye hiçbir ülkenin ka- rışamayacağını, nasıl petrol paylaşılıyorsa suyun da paylaşılamayacağını ve tek yolun tahsis olduğunu ileri sürmekte ve sorunun üçlü görüşmeler

97 Proje ile ilgili ayrıntılı teknik bilgi için bkz. Akmandor, op.cit., s.37; ayrıca bkz. Ak-siyon, s.28.

çerçevesinde çözülmesini istemektedir. GAP çerçevesinde yapılan barajlar ile Fırat ve Dicle'nin akışlarının düzenlendiğini savunan Türkiye, Suriye ve Irak'ın suları verimsiz kullandığını, israf yaptığını dile getirmektedir. Sorunun Fırat ve Dicle sularının kullanımını sorunu olduğu, suların ortak çarışmalar sonucu belirlenecek ihtiyaçlar doğrultusunda tahsis edilmesi gerektiği görüşündedir. Fırat ve Dicle'nin bir havza oluşturduğunu, Irak'ın Fırat üzerindeki taleplerini Dicle'den Fırat'a aktarım yoluyla karşılamasının akılcı olacağını belirtmekte ve halen bu işin Thartar Kanalı ile yapılmakta olduğuna dikkat çekmektedir.

Atatürk Barajı rezervuarının dolumu sırasında olduğu gibi Birecik Barajı finansmanın sağlanması sırasında da sorun olan sular, Suriye ve Irak tarafından ise uluslararası su olarak kabul edilmekte ve bu suların paylaşılması gerektiği savunulmaktadır. 1987 Protokolü'nün eskidiğini, yeni ve kalıcı bir antlaşmanın yapılması gerektiğini savunun ülkeler⁹⁸, Türkiye'nin GAP ile suları kirlettiği ve azalttığı tezlerini ileri sürmekte ve GAP'ın amacının Araplara giden suyu kontrol etmek ve sırasıyla bastırarak oluşturmak olduğunu iddia etmektedirler. Sorunun uluslararası platformlarda çözümlenmesini isteyen Suriye ve Irak, sorunu Arap Birliği gündemine getirmişler ve hatta GAP'ın durdurulması yönünde bir karar da çı-

98 Aslında Türkiye de 500 m³'ten rahatsız olmakta ve yeni nihai bir anlaşma istemektedir. Ama bir farkla: Somut bir miktar yerine suyun belli yüzdelere göre tahsis edilmesi.

kartırmışlardı⁹⁹ "Aşağı kıyıdaş" paydasında birleşen Arap ülkeleri, Fırat ve Dicle sorununda Suriye ve Irak'ın yanında yer almaktadırlar.

Aralıklarla devam eden İsrail-Suriye barış görüşmeleri de Fırat ve Dicle sorunuyla yakından ilgilidir. Yaygın görüş İsrail'in ABD'nin de desteğiyle en azından Golan Tepeleri'ndeki su kaynaklarının kontrolü karşılığında Türkiye'nin Suriye'ye Fırat'tan daha fazla su vermesi konusunda ikna edilmeye çalışılacağı yönündedir. Türkiye bu tür iddialara karşı dikkatli olmalı ve onayı olmadan Ortadoğu'da nihai barışın olmayacağını iyi bilen Esad ile uluslararası politikadaki çıkar dengelerini çok iyi hesaplayan ABD destekli İsrail'in barış müzakerelerini yakından takip etmelidir. Aksı takdirde, diğer pek çok sorunda da olduğu gibi, Türkiye, olayı sonradan kavrıyacak ve o zaman iş işten geçmiş olacaktır.

Öte yandan, Suriye-İsrail barışı olursa Türkiye'nin Suriye'yi PKK konusunda köşeye sıkıştırabileceği yönünde fikirlerle de rastlanmaktadır¹⁰⁰. Fakat Suriye'nin Golan'a karşılık Fırat'tan su alabileceği veya barış görüşmeleri sırasında PKK konusunda baskı görmeyebileceği unutulmamalıdır. Çünkü İsrail-Suriye barışına büyük önem veren ABD, PKK'yı masaya bile getirmeyebilecektir. Bu durumda diğer örgütlerden desteği çektilirse bile, Suriye, PKK konusunda ABD'den yana rahatlayacaktır.

⁹⁹ Yeni Vüzyıl, 16.03.1996.

¹⁰⁰ Kültür, Bayram değeri, Seyran değeri, Suriye medeni kızıdır", Yeni Vüzyıl, 18.3.1996.

IV. SONUÇ

Türkiye, Suriye ve Irak arasındaki en güncel sorun olan ve gelecekte daha da önem kazanacağı pek muhtemel görünen Fırat ve Dicle suları konusunun incelenmesinin ardından şu tespitleri yapmak yerinde olacaktır.

İlk olarak, Fırat ve Dicle'nin hukuki statüsünün belirsizliğinin sorunu yaratan en önemli sebeplerden biri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Taraflardan Türkiye, Fırat ve Dicle'yi "sınırşan sular" olarak tanımlamakta ve bu nehirlerin sularının, tarafından tahsis edilebileceğini ileri sürmekte; böylece sahip olduğu suları aşağı kıyılara kullanmaları için verdiği ve ihtiyacı oldukça azaltabileceği mesajını vermeyi amaçlamaktadır. Suriye ve Irak ise suları "uluslararası su" olarak tanımlayarak "paylaşım"ın gerektiğini savunmakta ve Fırat ve Dicle'ye ortak olduklarını,

yani bu sular üzerinde en az Türkiye kadar hakları olduğunu vurgulamaya özen göstermektedirler. Hukuki belirsizlik tarafları -adeta- kendi bildikleri yolda yürümeye teşvik etmektedir.

Üç ülke arasındaki sorunun bir diğer nedeni ise GAP ve etkilidir. Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni kalkındırmak, bölge halkının Ankara'ya bağlılığını arttırmak ve ülke ekonomisine önemli bir katkı sağlamak için başlattığı ve çok önem verdiği GAP, Suriye ve Irak tarafından, Fırat ve Dicle'nin sularının siyasi nüfuz ve baskı için kullanıldığı gerekçesi ile itiraza uğramaktadır.

Türkiye, GAP çerçevesinde yapılan tesisler ile suların **regüle edildiğini** ve bunun havzadaki tüm ülkeler için çok yararlı olduğunu savunurken Suriye ve Irak GAP ile **suyun kirlendiğini** ve **gelen suyun azaldığını** ileri sürmektedir. Bu konuda Türkiye'nin yapacağı şey suların şu anda kirlenmediği iddiası yerine ileride suların kirlenmesinin kaçınılmaz olduğunu fakat gerekli karşı önlemlerin bir an önce alınacağını açıklamak ve bunların fiyiyata geçirilmesini sağlayarak kaydedilen gelişmeyi **dünya kamuoyuna duyurmaktır**. Aksi Türkiye'yi onanmaz hatalara düşürecektir.

Taraflar arası sorunun üçüncü yönü 1987 Protokolü ile belirlenen 500 m³/sn sudur. Türkiye bu miktardan taahhütlerine uygun olarak bıraktığını savunurken Suriye, bu protokolün eskidiğini, 500 m³/sn'nin artık ihtiyaçlarını karşılayamadığını ve 1987 Protokolü'ndeki **"nihai tahsise kadar"** lafza nedeniyle **yeni bir anlaşmanın kaçınılmaz ol-**

duğunu ileri sürmektedir. Bu iddiaya, Türkiye, bırakılan suyun Suriye'ye yeterli olduğu, fakat **israf ve verimsiz sulama** nedeniyle Suriye'nin elindeki su ile yetinemediği fikri ile karşılık vermektedir.¹⁰¹. Suriye'nin yeni bir anlaşma istemesi ve bu anlaşmada da 500 m³/sn'den fazla su istemesi doğal karşılanmak gerekir. Nitekim, daha önce anlatılan **artış süreci**¹⁰² 1987 Protokolü'ndeki "nihai tahsise kadar" lafza ile birleşince bu tür bir **"algılama"** kolaylaşmaktadır. Ayrıca Suriye ve Irak'ın GAP bitmeden, yani gelecek suda bir azalma olmadan, **belli bir miktar suyu garanti etmeyi** amaçladıklarını da söyleyebiliriz. Suriye ve Irak'ı bu amaca iten en önemli neden 1990'da Atatürk Barajı'nda su tutulması sırasında olduğu gibi Birecik Barajı ve diğer barajlarda su tutulması sırasında ve nihai faaliyetlerde de gelecek suyun kesilecek ve azalacak olmasının anlaşılmasıdır. Bu itirazlara karşı Türkiye'nin yapacağı şey **Suriye ve Irak'ın su fakiri olmadığını, kendisinin de su zengini olmadığını dünya kamuoyuna duyurmak ve potansiyel mütefikleriyle**¹⁰³ en azından birden çok devletin ülkesini kateden nehirlerin hukuki tanımını konusunda **işbirliği yolları aramaktır**.

Dördüncü olarak tarafların sorunun çözümü için önerdikleri yolların da uyumadığını görüyoruz. Türkiye, sorunun **ortak teknik komiteler** tarafından incelenmesi ile çözülebileceğini sarfından

¹⁰¹ Bu fikir dünyada kabul görmüş bazı su uzmanları tarafından da teyid edilmiştir.

¹⁰² *supra*, s.37 vd.

¹⁰³ Bunların başında citiyadaki diğer yukarıda devletler gelmektedir. Örneğin: Rusya F., Hindistan, Kanada, Avustralya, Sudan, Çin ve özellikle Nilin yataklarında bulunan diğer ülkeler.

vunmakta ve bunun için "Üç Aşamalı Plan"ı önermektedir. Suriye ve Irak ise sorunu uluslararası platforma taşımak istemekte ve sorunun Birleşmiş Milletler'de tartışılmasını önermektedir. Ayrıca su konusunda ortak paydadada (aşığı kıydaşlık) birleşebilen Arap ülkelerini de Arap Birliği yoluyla harekete geçirmekte ve uluslararası destek oluşturma yönünde adımlar atmaktadırlar. Türkiye ise son zamanlardaki gelişmelere karşı Ası'yi gündeme getirmeye yönelmektedir. Böylece Suriye hem yukarı kıydaş olduğu Ası yoluyla hem de Hatay Sorunu yoluyla köşeye sıkıştırılmak istenmektedir.¹⁰⁴ Türkiye, Irak'ın önceki suçlamalarına dayalı "müktesep hak" ve "kadim hak" iddialarına karşı ise uluslararası hukukun gelişimini etkileme yönünde faaliyetlerde bulunmaya devam etmekte ve tarihsel kullanımın antlaşmaya düzenlenmeyen durumlarda (adil kullanım) sadece bir veri olarak kabul edilmesi eğilimini kurallaştırmaya götüreceği girişimlerde bulunmaktadır.

Her ne kadar Türkiye, Suriye ve Irak arasındaki sorun yeni bir antlaşma (veya protokol) ile çözülebilecek bir nitelik arzetsse de gelişmeler ve içinde bulunulan durum bu yolu işlemeze hale getirmiştir.

Yeni bir protokol yapılmasının imkansızlığının tek nedeni ise su sorunun politize olması, başka bir deyişle millileşmesidir. Bazı açılardan benzer iç siyasi yapılara sahip ülkelerde olayın "milli dava" haline getirilmesinin iki önemli olumsuz etkisi olacaktır. En başta, antlaşma ile paylaşım (kullanım

¹⁰⁴ Gün Kut, "Türkiye'nin Su Politikasında Değişiklik", "Yeni Yüzyıl", 10.01.1996.

miktarrın belirlenmesi) -ne kadar adil olursa olsun- kılığın kendisine çare olmayacak ve bir tarafın kazancı diğer tarafın net kaybı olacaktır. Ulaşma, aşağıdan yukarıya tepki doğuracak ve yöneticiler "taviz" vermek ile suçlanacaktır.¹⁰⁵ Öte yandan, yöneticiler halkı bu "milli dava" sayesinde daha iyi kontrol edebilecekleri ve yönlendirmelerle iktidarlarını "onlar" korkusunu kullanarak sağlamlaştırabileceklerinden, varolma dayanaklarını kaybetmemek için taviz vermek bir yana uzlaşmaz bir tutum sergileyeceklerdir.

Son zamanlarda "su"yun gelecek yüzyılda bir savaş sebebi olabileceği yönünde görüşler çoğalmaktadır. Özellikle Ortadoğu, bazı kırsal alanlardaki mevcut, bazı kısımlardaki potansiyel kıtlık ile ön plana çıkartılmaktadır. Bu fikirler şimdiden kestiremeyeceğimiz nedenlerle söylenmiş olabileceği gibi samimi ve durum tesbitinden öteye gitmeyen ifadeler de olabilir. Kanunca su, bir savaş sebebi (casus belli) olmayacak fakat niyet savaş ise yeterli bir neden (bahane) olacaktır.

¹⁰⁵ Ulaşma, karşılıklı ödün ve fedakarlık işler, ama ödün bir öncelik için köşköçük gösteresidir. Elir başka deyişle geri adım atmak (ya da alıdğına harrnması) bir öncelik için hergahi sonudur.

KAYNAKÇA

KITAPLAR

- Bahçacı, Cınar, **Türkiye'nin Ortadoğu'ya Yönelik Dış Politikası ve Kürt Sorunu**, Ankara, TDV Yayınları, 1995.
- Bağış, Ali İhsan (ed.), **Water As An Element of Cooperation and Development in the Middle East**, Ankara, Hacettepe Üniversitesi ve Friedrich-Naumann Vakfı, 1994.
- Bilen, Özden, **Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye**, Ankara, TESAV Yayınları, 1996.
- Bulloch, John ve Darwish, Adel, **Su Savaşları**, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, Altun Kitaplar Yayınevi, 1994.
- Demir, Ahmet, **Türkiye İç Sularından Faydalanma**, Ankara, Sevinç Matbaası, A.Ü. SBF Yayınları, Sayı: 151-153, 1963.
- Gönlübol, Mehmet et.al., **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, 9.B., Ankara, Siyasal Kitabevi, 1996.
- Meray, Seha L., **Bazı Türk Andlaşmalarına Göre Konşuluk Münasebetleri**, SBFD C.XV. Yıl: 1960 Sayı 2'den Ayır Baskı, 1960.
- **Orta-Doğu'da Su Sorunu**, T.C. Dışişleri Bakanlığı Bölgesel ve Sınırşan Sular Dairesi, Ankara, 1994.
- **Ortadoğu Ülkelerinde Su Sorunu**, Ankara, TESAV Yayınları, 1994.

- Pazarca, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk Dersleri II.Kitap**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1993.
 - Sar, Cem, **Uluslararası Nehirlerden Enleştirilip ve Tarımsal Amaçlarla Faydalanma Hakkı**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1970.
 - Sönmezoglu, Faruk (der.), **Değişen Dünya ve Türkiye**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1996.
 - Şen, Sebahattin (yay.haz.), **Su sorunu, Türkiye ve Ortadoğu**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1993.
 - _____ (yay. haz.), **Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1994.
 - **Water Issues Between Turkey, Syria and Iraq**, T.C. Dışişleri Bakanlığı Bölgesel ve Sınırşan Sular Dairesi, [Ankara], 1995.
- ### MAKALELER
- Alacakaptan, Aydın G., "Ortadoğu'da Su Sorunu ve Türkiye", **Aksiyon**, 6-12.01.1996, Yıl:2, Sayı: 57, s.49.
 - Ataöv, Türkçaya, "İki Doğu Komşumuz: Irak ve İran", **SBF Dergisi**, Cilt XLIV, Ocak-Haziran 1989, Sayı: 1-2, s. 119-133.
 - Denk, B.Erdem, "Ortadoğu'da Su Sorunu Bağlamında Türkiye, Suriye ve Irak", **Uluslararası İlişkilerde Olaylar ve Yorumlar**, Bahar 1996, Sayı: 24, s. 43-47.
 - _____ "1987 Protokolü", **Mülkiyetler Birliği Dergisi**, Şubat 1997, Cilt XXI, Sayı 196, s. 31-33.

- Elekdağ, Şükrü, "Türkiye'nin Süründan İsrail-Suriye-ABD Su Pazarlığı mı?", **MİLLİYET**, 18.02.1996, s. 15.
- Ergil, Doğu, "Ortadoğu'da Su Savaşları mı?", **SBF Dergisi**, C.XLV, Ocak-Aralık 1990, No: 1-4, s. 53-75.
- "Su ve Siyaset", **Uluslararası İlişkilerde Olaylar ve Yorumlar**, Ekim 1993, sayı: 14, s.36-39.
- Fakroğlu, Salim, "Güneydoğu Anadolulu Projesinde DSI Faaliyetleri", **GAP'ta Teknik Hizmetler Sempozyumu: 10-12 Kasım 1993**, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Yayını, Ankara, t.y., s.1-17.
- Gürün, Kamuran, "Antlaşmalar ve Su Hakları", **Güneş**, 09.07.1987, s.6.
- "Su Hakları Konusunun Gelişimi", **Güneş**, 12.07.1987, s.6.
- "Ortak Suların Taksimi", **Güneş**, 14.07.1987, s.6.
- İnan, Yüksel, "Sınırşan Suların Hukuksal Boyutları (Fırat ve Dicle)", **SBF Dergisi**, c.49, Ocak-Haziran 1994, No:1-2, s.243-253.
- Kut, Gün, "Su Sorununda Defansif Olmaya Cerek Yok", **Yeni Yüzyıl**, 12.01.1996, s.16.
- "Türkiye'nin Su Politikasında Değişiklik", **Yeni Yüzyıl**, 15.01.1996, s.15.
- Meczûb, Tarık, "Su Meselesi ve Bunun Türk-Arap İlişkilerine Tesirleri (Temel Projelerde Türk-Arap İşbirliği: Su ve Hidro-Elektrik)", **Arap-Türk İşbirliği**
- kilerinin Geleceği Semineri: 15-18 Kasım 1993** Beyrut-Lübnan, İstanbul, Timaş Yayınları, 1994, s. 203-227.
- Öztürk, O.Metin, "Ortadoğu'da Su Sorunu Çerçevesinde Fırat ve Dicle Suları", **Yeni Forum Dergisi**, Mayıs 1994, s.36-42.
- DİĞER KAYNAKLAR**
- Ana Britannica, C.10,1988.
- **Avrasya Dosyası**, Sonbahar 1995, Cilt:2 sayı:3
- **Ayna**, Güz 1993, Yıl:1, Sayı:1.
- **MİLLİYET**, 1996,1997.
- **Radikal**, 1996, 1997.
- **Resmî Gazete**, 10.12.1947, sayı:6705; 15.10.1966, sayı:12427; 10.12.1987, sayı:19660.
- **Yeni Yüzyıl**, 1995,1996,1997
- **Zaman**, 1996,1997.

EKLER

- 1- Körfez Tuzdan Arındırma Üniteleri Kapasitesi
- 2- • Tarihsel Kullanım
 - Sulamada Tahmin Edilen Kullanım
- 3- Atatürk Barajı'nın İlk Doldurulması Srasında Fırat'ın Türkiye-Suriye Sınırından Akımı
- 4- 1946 Protokolü
- 5- 1987 Protokolü (İlgili Maddeler)
- 6- Suriye ve Irak'taki Sulanabilir Arazeyi Gösteren Çeşitli Kaynakların Karşılaştırılması
- 7- Ortadoğu'daki Su Kaynakları
- 8- Bölge Barajları
- 9- Ortadoğu Su Havzaları
- 10- Nil Havzası
- 11- Ürdün Havzası
- 12- Fırat, Dicle ve Asl Havzaları

EK 1

Körfez Tuzdan Arındırma Üniteleri Kapasitesi*
(Günlük m³)

Ülke	Kapasite	Dünya Kapasitesine Oran
Bahreyn	311.620	%2.60
Kuveyt	1.334.650	%11.10
Umman	129.659	%1.10
Katar	308.138	%2.60
S.Arabistan	3.503.082	%29.20
B.A.E.	1.306.846	%10.90
Toplam Körfez	6.893.995	%59.57
Toplam Dünya	11.572.578	%100.00

* Tüm deniz suyunu tuzdan arındırma tesisleri günde 100 m³/sn üzerinde içme suyu üreten edecek kapasiteye sahiptir.

Kaynak: Arap-Türk ilişkilerinin Geleceği Semineri: 15-18 Kasım 1993
Beyrut-Lübnan, s.224.

EK 2
TARİHSEL KULLANIM

	Ülke	Sulanan Alan	Oran
1917 Öncesi	Irak Suriye Türkiye	580.000 ha	%100
1917-1950	Irak Suriye Türkiye	1.440.000 ha	%100
1950-1968	Irak Suriye Türkiye	1.150.000 ha 186.500 ha	%86 %14
1969-1985	Irak Suriye Türkiye	2.875.000 ha	%92.3
1985-1992		240.000 ha	%7.7

Kaynak: Kolars, op.cit., s.131.

Sulamada Tahmin Edilen Kullanım (milyon ha)

Ülke	Irak	Suriye	Türkiye	Toplam
Dönem 1917 Öncesi	0.58 (%100)	-	-	0.58 (100)
1950 Öncesi	1.44 (%100)	-	-	1.44 (100)
1950-68	1.65 (%86)	0.11865 (%14)	-	1.3365 (100)
1969-95	2.875 (%92.3)	0.24 (%7.7)	?	3.115 (100)
1985-92	2.6 (%88.3)	0.2793* (%9.5)	0.06486 (%2.2)	2.9941 (100)
2010	4.0 (%86.8) Fırat:1.31 Dicle:2.75	0.3186* (%6.9)	0.290166 (%6.3)	4.6088 (100)
2020	4.0 (%76.9)	0.3579* (%6.9)	0.845986 (%16.2)	5.20369 (100)
2040	4.0 (%66.0)	0.3972* (%6.6)	1.662189 Fırat:1.134 Dicle: 0.573	6.05939 (100)

* Bu rakamlar tahmini değerleri göstermektedir.

Kaynak: John Kolars, "Managing the Impact of Development: The Euphrates and Tigris Rivers and the Ecology of the Arabian Gulf-A Link in Forging Tri-Riparian Cooperation", "Water as an Element of Cooperation and Development in the Middle East", s.131.

EK 3
Atatürk Barajı'nın İlk Doldurulması Sırasında
Fırat'ın Türkiye-Suriye Sınırından Akımı (23
Kasım 1989 - 12 Şubat 1990)

Dönem	Debi (m ³ /sn)	Gün Sayısı	Akan Toplam Su (Milyar m ³)
23-30/11/1989	625	8	0.432
1-31/12/1989	818	31	2.190
1-13/1/1990	740	13	0.831
23/11/1989 13/1/1990	Ara toplam	52	3.453
14-31/1/1990	65	18	0.102
1-12/2/1990	50	12	0.052
14/1/1990 12/2/1990	Ara toplam	30	0.154
23/11/1989 12/2/1990	Toplam	82	3.607

Günlük Akış = $\frac{3.607 \text{ (milyon m}^3\text{)}}{82 \text{ (gün)}} = 43457831 \text{ m}^3$

1 Gündelik Saniye Sayısı = $24 \times 60 \times 60 = 86.400 \text{ sn.}$

Ortalama Akım = $\frac{43.457.831}{86.400} = 509.12 \text{ m}^3/\text{sn}$

Kaynak: Orta-Doğu'da Su sorunu, T.C. Dışişleri Bakanlığı Bölgesel ve Sınırışan Sular Dairesi, Ankara, Ekim 1994, s.17.

EK 4

Türkiye ile Irak Arasında Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması, 1 Numaralı Ek Protokol:

"Dicle, Fırat ve Kolları Sularının Düzene Konması Protokolü"

Türkiye ve Irak,

Düğüün su alma ve yıllık taşkınlık sırasında su basma tehlikesini önlemek amacıyla akımın düzene konması için Dicle ve Fırat kolları üzerinde koruma araçları yapılımasını Irak için önemini gördükleri, yapılacak ve bütün harcamaları Irak tarafından yüklenilecek bent ve benzeri yapılar için en uygun yerlerin araştırmaları konusunda Türk toprağı içinde bulunmasını umdukları,

Anılan nehirlerin akımını kaydetmek maksadıyla Türk toprağı içinde daimi gözetleme istasyonları kurulması ve böylece elde edilecek kayıtların düğünce Irak'a ulaştırılması gerektiğı hususunda da anlaşılıkları,

Ve bu gibi nehirler üzerinde yapılacak koruma araçlarının mümkün olduğı kadar ve her iki memleketin menfaatlerine uygun olarak sulama ve sudan elektrik kuvveti elde etme maksatlarına uyur bir şekilde yapılması prensibini kabul eyledikleri için,

Aşağıdaki hususlarda uyuşmuşlardır:

Madde-1

Irak, Dicle ve Fırat ve kolları üzerinde yapılması gerekli görülecek bentler, gözetleme istasyonları ve başka yapılar için yerler seçilmesini ve bu hususta gerekli planların hazırlanmasını mümkün kılacak

araştırmalar yapmak, arazi ölçmek ve hidrolik, jeolojik ve diğer bilgileri toplamak amacıyla kendi hizmetinde teknisyenleri mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda Türkiye'ye gönderebilecektir.

Yapılan arazi ölçmeleri sonucuna göre çıkarılacak haritalar yetkili Türk kurumları tarafından hazırlanacaktır.

Bu maddede sözü geçen işlerin gerektiğı bütün harcamaları Irak ödeyecektir.

Madde-2

Celen teknisyenler Türk teknisyenleriyle birlikte çalışacak ve Türkiye bunların görülmesi gereken yerlere gitmelerine izin verecek ve işlerini bitirmeleri için gerekli bilgileri, yardımı ve kolaylıkları sağlayacaktır.

Madde-3

Türkiye daimi gözetleme istasyonları kuracak ve işletme ve bakımlarını temin eyleyecektir. Bu istasyonların işletme giderleri, bu protokolün yürürlüğe girdiğı tarihten başlayarak Türkiye ve Irak tarafından yarı yarıya ödenecektir.

Daimi gözetleme istasyonları Türk ve Iraklı teknisyenler tarafından belli aralıklarla denetlenecektir.

Taşkun zamanlarında hergün sabah 8'de yapılan nehir seviyesi gözetlemeleri Dicle üzerindeki Keban, yarbakır, Cizre, İlah ve Fırat üzerindeki Keban, İlah... gibi telgraf haberleşmesi mümkün olan istasyonlardan Irak'ca gösterilecek yetkili makamlara telgrafla bildirilecektir.

Taşkun zamanları dışındaki seviye gözetleme so-

"Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti Arasında Ekonomik İşbirliği Protokolü"

(İlgili Maddeler)

Su

6- Atatürk Barajı rezervuarının doldurulması sırasında ve Fırat sularının üç ülke arasında nihai tahsisine kadar, Türk tarafı, Türkiye-Suriye sınırından yıllık ortalama olarak 500 m³/sn'den fazla su bırakmayı taahhüt eder. Aylık akışın 500 m³/sn altına düştüğü durumlarda farkın gelecek ay kapatılması kabul eder.

7- Taraflar, en kısa zamanda Fırat ve Dicle nehirleri sularının tahsisi için Irak tarafı ile birlikte çalışacaklardır.

8- Taraflar, Bölgesel Sular Ortak Teknik Komitesi'nin çalışmalarının hızlandırılması kabul etmişlerdir.

9- Taraflar, iki ülke uzmanlarının işbirliği ile projelerin teknik ve ekonomik fizibilite çalışmalarının yürütülmesi halinde, Fırat ve Dicle nehirlerinin topraklarında sulama ve enerji amaçlı müşterek projeler yapmayı ve işletmeyi ilke olarak kabul etmişlerdir.

10- Türk tarafı, Seyhan ve Ceyhan nehirlerinden bir kısım suyu, bölgenin sınırlı sulama ve içme suyu ihtiyacını karşılamak için birisi körfez ülkelerine diğeri Ürdün ve S.Arabistan'a olmak üzere

nuçları 15 günlük bültenlerle aynı makamlara bildirilecektir.

Yukarıdaki sözü geçen bildirme giderlerini Irak ödeyecektir.

Madde-4

Türkiye 1'inci maddede bildirilen araştırmalar sonunda aşağıdaki fıkra sözü geçen anlaşmaya uyarak gerekli görülecek yapıların yapılmasını esas bakımından kabul eder.

Daimi gözetleme istasyonları dışındaki yapıların her biri, yer, gider, işletme ve bakım hususunda ve Türkiye'nin sulama ve enerji elde etme maksadıyla onlardan faydalanması bakımından ayrı bir anlaşmaya konu teşkil edilecektir.

Madde-5

Türkiye, iki nereden birisi veya bunların kullanımlarını üzerindeki koruma araçlarına dair tasarımları, bu yapıların mümkün olduğu kadar hem Türkiye hem Irak yararına uygun bir şekilde yapılması maksadıyla Irak'a haber vermeyi kabul eder.

Madde-6

Antlaşan taraflardan her biri, bu protokolün imzasından sonra, mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda, bir temsilce tayin edecektir. Temsilciler bu protokol hükümlerinin yerine getirilmesiyle ilgili bütün meseleleri görüşecekler ve bu hususta iki tarafın haberleşmesine aracılık edeceklerdir.

Hasan Saka

Feridun Cemal Erkin

Nuri Essaid

Abdüllah

Kaynak: Resmî Gazete, 12.9.1947, Sayı:6705, s.12894

iki boru hattı ile Suriye üzerinde taşımayı planladığı "Barış Boru Hattı" projesinin ayrıntıları hakkında açıklama yapmıştır.

Suriye tarafı, projeyi prensip olarak kabul etmiş ve Türk tarafının bir uluslararası danışmanlık firması aracılığı ile yürüttüğü ekonomik ve teknik fi-zibilite çalışmalarına ilgi göstermiştir.

Suriye tarafı, projenin Suriye kısmı ile ilgili fi-zibilite çalışmalarına kolaylık göstermeyi taahhüt etmiştir.

Çalışmaların olumlu sonuçlanması halinde Suriye tarafı, projenin gerçekleştirilmesi için görüşmelere başlayacaktır.

Kaynak: Resmi Gazete, 10.12.1987, Sayı: 19660, s.2

EK 6
Suriye ve Irak'taki Sulanabilir Araziyi Gösteren
Çeşitli Kaynakların Karşılaştırılması

Kaynak	Suriye	Irak	Notlar
Resmi Beyan	773.000 ha	1.952.000ha	-
Prof.Dr.John Kolars (Michigan Univ.)	375.000 ha 397.000 ha	1.294.000ha 1.550.000ha	240.000 ha'ı ana ırmaktan, 135.000 ha'ı Hebur'dan
USAID Raporu	320.000 ha	-	-
Ewan W.Anderson (Durham Univ.)	200.000 ha-500.000ha	-	Ana ırmaktan sulama
Peter Beaumont (Galler Univ.)	400.000 ha-800.000ha	-	-

Kaynak: Özden Bilen, "A Technical Perspective on Euphrates-Tigris Basin Water as an Element of Cooperation and Development in the Middle East, s.83

Ortadoğu'daki Su Kaynakları

Ülke	Nehirler Mevcut** (milyar m ³ /y)	Yıllık Su		Yenilenebilir Su Kaynakları		Su Kullanımı				
		Toplam (milyar m ³)	Kişi başına Oran (%)	Toplam (milyar m ³)	Kişi başına (m ³)	Evlerde (%)	Endüstride (%)	Tarımda (%)		
Mısır	565	0	564	1202	97	18.0	30	7	5	88
Suriye	279	300	334	449	9	76.0	610	7	10	83
Ürdün	4	-	45	173	41	7.0	180	29	6	65
Lübnan	-	9	75	271	16	48.0	1620	11	4	85
Filistin***	2	-	22	124	30	7.2	400	23	1	76
Irak	660	-	428.0	4575	43	340.0	1800	3	5	92
İsrail	5	-	19.0	447	88	17.0	370	16	5	79
S.Arabistan	-	-	22.3	321	106	22.0	160	45	8	47
B.A.E.	-	-	4.2	429	140	3.0	190	11	9	80
Türkiye	7	63	15.6	317	8	1960	3520	24	19	57

* Başka devlet ülkesinden gelen su

** Başka devlet ülkesine giden su

*** İşgal Altındaki Filistin Toprakları (Doğu Kudüs ve Gazza Şeridini İçeren Batı Yakası)

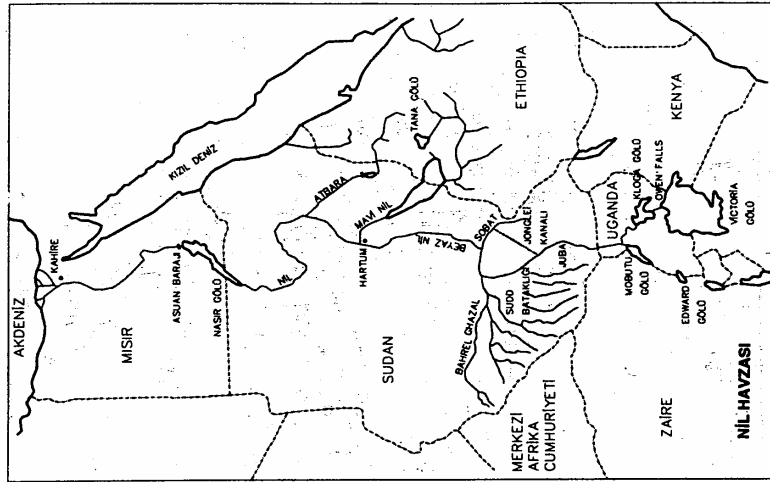
Kaynak: Marwan Haddad, "An Approach for Regional Management of Water Shortages in the Middle-East", Water as an Element of Cooperation and Development in the Middle East", s.71

BÖLGE BARAJLARI

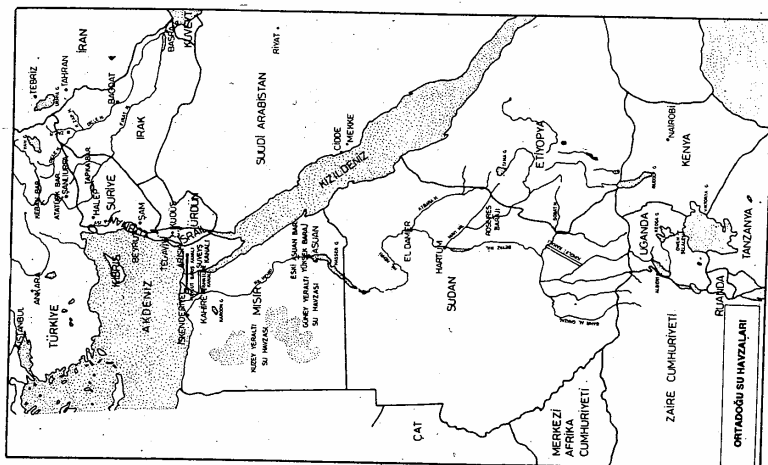
	Baraj	Hacim (Milyon m ³)	Alan (Milyon m ²)	Oran (Hacim/Alan)
TÜRKİYE	Keban	30.600	675	44.4
	Karakaya	9.580	298	32.1
	Atatürk	48.700	817	59.6
	Birecik	1.220	56.25	21.7
SURIYE	Tishreen	1.300	70	18.6
	Tabqa	11.700	628	18.6
	Ba'ath	90	2.7	33.3
İRAK	Haditha	10.000	?	-
	Falouja	3.600	?	-
MISIR	Lake Nasser	78.500	3.500	22.4

Kaynak: Kolar, op.cit.s.137.

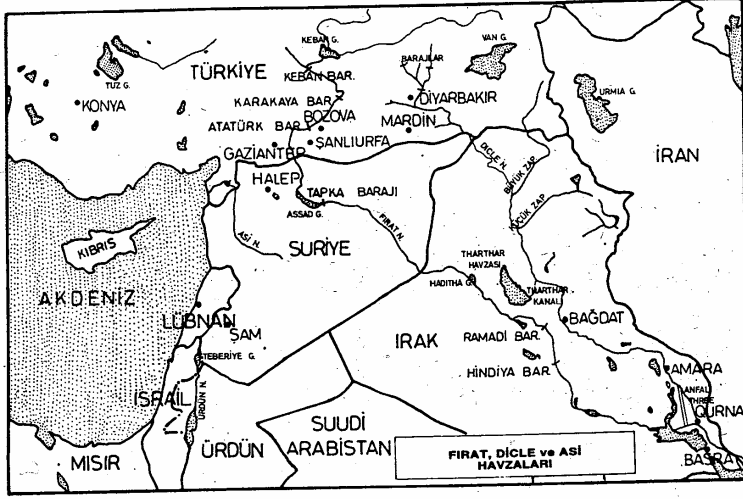
**EK 10
NİL NEHRİ HAVZASI**

**EK 9
ORTADOĞU SU HAVZALARI**

EK 12
FIRAT, DİCLE VE ASİ HAVZALARI

EK 11
ÜRDÜN (ŞERİA) NEHRİ HAVZASI

